

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ

Кафедра психології

На правах рукопису

ГРИЩЕНКО СВІТЛАНА ІВАНІВНА

ПСИХОЛОГІЧНІ ЯКОСТІ ОСОБИСТОСТІ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА
САМООЦІНКУ У СОЛДАТІВ СТРОКОВОЇ СЛУЖБИ

Спеціальність:

053

(код)

«Психологія»

(назва спеціальності)

Освітня програма

Психологія

(назва)

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістра

Науковий керівник:

*Грищенко С. М.,
канд. психол. наук, доц.*

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол засідання кафедри психології

№ 7

від 26.12.2024

Завідувач кафедри психології

[Підпис]

Людмила ПРИСНЯКОВА

(підпис)

(Ім'я, ПРИЗВИЩЕ)

Дніпро, 2025

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ПРИВАТНИЙ ЗАКЛАД
«ДНІПРОВСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

Кафедра психології
Освітній ступінь магістр
Спеціальність 053 «Психологія»
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри психології
Людмила ПРИСНЯКОВА
« 24 » лютого 2025 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
ГРИЩЕНКО СВІТЛАНА ІВАНІВНА**

1. Тема роботи: «Психологічні якості особистості, що впливають на самооцінку у солдатів строкової служби»

2. Науковий керівник роботи: *Приснякова Л.М.*

Затверджені наказом вищого навчального закладу від «18» 2024 року № 84-02

3. Строк подання роботи на кафедру: 12.02.25р.

4. Мета кваліфікаційної роботи: виявити особливості самооцінки і здійснити аналіз можливих варіантів впливу навколишнього середовища на самооцінку військових строкової служби.

5. Завдання кваліфікаційної роботи

аналіз підходів до розробки проблеми самооцінки і рівня домагання в психологічній літературі;

розкрити зміст теорій самооцінки і рівня домагання;

виявити динаміку змінення самооцінки у військових строкової служби;

розробити алгоритм емпіричного дослідження і здійснити підбір методів і методик дослідження;

провести діагностику і здійснити аналіз її результатів;

сформулювати висновки

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН ВИКОНАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

№ з\п	Назва етапів дипломного проекту (роботи)	Строк виконання етапів проекту (роботи)	Примітка
1.	Вступ	Жовтень	виконано
2.	I Розділ	Листопад	виконано
3.	II Розділ	Грудень	виконано
4.	III Розділ	Січень	виконано
5.	Робота в цілому	Лютий	виконано

Науковий керівник Ол. Гриценкова Л. Л.

Здобувач вищої освіти Грищенко С.І.

Дата видачі завдання 13.02.2025р.

АНОТАЦІЯ

Поміщення особи в незвичні для неї умови життя, а саме в армію, призводить інколи до важких психічних станів. Зазвичай це залежить від індивідуальних особливостей солдата, адже ситуація позбавлення звичного стану життя по-різному впливає на особистість.

Основною умовою виникнення психологічного стресу під впливом інших умов під час строкової служби вважається сприйняття особистістю загрози, особливо тоді, коли загроза торкається найбільш значимих людських цінностей.

Вивчення самооцінки є актуальною у зв'язку з особистісними рисами - важлива частина широкого проблемного поля, пов'язаного з вивченням інтраіндивідуальних взаємозв'язків характеристик самосвідомості особистості та її диспозицій різного рівня, зі спробами цілісного розуміння особистості і на цій основі - покращення прогнозування її поведінки, підтримки і корекції.

Об'єкт дослідження - особливості самооцінки солдатів строкової служби в перші місяці служби.

Предмет дослідження - психологічні якості особистості, що впливають на самооцінку у солдатів строкової служби.

Мета дослідження – виявити особливості самооцінки і здійснити аналіз можливих варіантів впливу навколишнього середовища на самооцінку військових строкової служби.

Завдання дослідження :

- а) аналіз підходів до розробки проблеми самооцінки і рівня домагання в психологічній літературі;
- б) розкрити зміст теорій самооцінки і рівня домагання;
- в) виявити динаміку змінення самооцінки у військових строкової служби;
- г) розробити алгоритм емпіричного дослідження і здійснити підбір методів і методик дослідження;
- д) провести діагностику і здійснити аналіз її результатів;

е) сформулювати висновки

Методи дослідження :

Для реалізації поставлених завдань і здійснення дослідження був використаний комплекс методів дослідження

Теоретичні:

- метод теоретичного аналізу і узагальнення наукових досліджень з проблеми самооцінки і рівня домагання

Емпіричні:

- Тест відмінностей між ідеальним і реальним Я G.M. Butler и G.V. Haigh (1954)

-Четирехмодальний емоційний запитальник Л. А. Рабинович

- Методика Дембо-Рубінштейна

- Двохфакторна модель визначення темпераменту Г. Айзенка

- Методика самооцінки психічних станів Г. Айзенка

Математико-статистичні:

- методи математично-статистичного аналізу

- методи середнього значення

Наукова новизна полягає в поглибленому уявленні про особливості формування самооцінки в умовах військового режиму; дістало подальшого розвитку уявлення про феномен Я-концепції особистості в умовах чоловічих колективів юнацького віку.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані військовими психологами при розробці планів та програм, а також при складанні психокорекційних програм. Отримані результати у кількісному та якісному вигляді можуть бути використаними у вигляді статистичних значень.

Структура роботи

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку літературних джерел, таблиць, рисунків.

ANNOTATION

Placing a person in unusual living conditions, namely in the army, sometimes leads to severe mental states. Usually this depends on the individual characteristics of the soldier, because the situation of being deprived of the usual state of life affects the personality in different ways.

The main condition for the emergence of psychological stress under the influence of other conditions during military service is considered to be the individual's perception of a threat, especially when the threat affects the most significant human values.

The study of self-esteem is relevant in connection with personality traits - an important part of a broad problem field associated with the study of intra-individual relationships between the characteristics of self-awareness of the individual and its dispositions of different levels, with attempts at a holistic understanding of the individual and, on this basis, improving the prediction of its behavior, support and correction.

Study object is the features of self-esteem of conscripts in the first months of service.

Study subject is the psychological qualities of the individual that influence self-esteem in conscripts.

Study purpose is to identify the features of self-esteem and analyze possible options for the impact of the environment on the self-esteem of conscripts.

Research tasks:

- a) analysis of approaches to the development of the problem of self-esteem and level of aspiration in psychological literature;
- b) to reveal the content of theories of self-esteem and level of aspiration;
- c) to identify the dynamics of changes in self-esteem in military conscripts;
- d) to develop an algorithm for empirical research and to select research methods and techniques;
- e) to conduct diagnostics and analyze its results;

f) to formulate conclusions.

Research methods:

To implement the set objectives and conduct the research, a set of research methods was used.

Theoretical:

- method of theoretical analysis and generalization of scientific research on the problem of self-esteem and level of aspiration.

Empirical:

- Test of differences between the ideal and real self G.M. Butler and G.V. Haigh (1954);
- Four-modal emotional questionnaire L. A. Rabinovych;
- Dembo-Rubinstein method;
- H. Eysenck's two-factor model of determining temperament;
- Methodology of self-assessment of mental states by H. Eysenka.

Mathematical and statistical:

- methods of mathematical and statistical analysis;
- methods of average value.

The scientific novelty consists in an in-depth understanding of the peculiarities of the formation of self-esteem in the conditions of a military regime; the concept of the phenomenon of the self-concept of the individual in the conditions of male collectives of adolescence has been further developed.

The practical significance of the obtained results is that they can be used by military psychologists in developing plans and programs, as well as in compiling psychocorrectional programs. The obtained results in quantitative and qualitative form can be used in the form of statistical values.

Work structure

A qualified work consists of an entry, two sections, chapters, a list of literary references, a table, and figures.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ I ТЕОРЕТИЧНІ І ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИВЧЕННЮ САМООЦІНКИ У ВІЙСЬКОВО ЗАБОВ'ЯЗАНИХ В ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ	
1.1 Проблема самооцінки в психологічних дослідженнях.....	13
1.2 Підходи до досліджень рівня домагання. Співвідношення самооцінки і рівня домагання.....	30
1.3 Особливості прояву самооцінки у військових строкової служби.....	35
1.4 Перфекціонізм і рівень самооцінки.....	44
Висновки до розділу I.....	47
РОЗДІЛ II МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ	
2.1 Моделювання «Я – концепції» та самооцінки особистості.....	50
2.2 Моделювання поведінки особистості в екстремальній ситуації.....	54
Висновки до розділу II.....	61
РОЗДІЛ III ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМООЦІНКИ ВІЙСЬКОВИХ СТРОКОВОЇ СЛУЖБИ	
3.1 Методи і методики дослідження.....	63
3.2 Учасники емпіричного дослідження.....	68
3.3 Результатів діагностики і їх аналіз.....	73
Висновки до розділу III.....	84
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Поміщення особи в незвичні для неї умови життя, а саме в армію, призводить інколи до важких психічних станів. Зазвичай це залежить від індивідуальних особливостей солдата, адже ситуація позбавлення звичного стану життя по-різному впливає на особистість.

Основною умовою виникнення психологічного стресу під впливом інших умов під час строкової служби вважається сприйняття особистістю загрози, особливо тоді, коли загроза торкається найбільш значимих людських цінностей. Класифікація виявів і форм психологічного стресу здійснюється відповідно до провідних факторів середовища, що впливають на особистість військовозабо в'язанного:

- внутрішньоособистісний стрес (нереалізовані потреби);
- міжособистісний стрес (суб'єктивна оцінка труднощів міжособистісного взаєморозуміння, наявності актуальних конфліктів);
- особистісний стрес (порушення існуючих соціальних ролей);
- робочий стрес (професійний та організаційний) .

Умови, в яких знаходиться солдат строкової служби, впливає на «Я-концепцію» та самооцінку особистості.

Вивчення самооцінки є актуальною у зв'язку з особистісними рисами - важлива частина широкого проблемного поля, пов'язаного з вивченням інтраіндивідуальних взаємозв'язків характеристик самосвідомості особистості та її диспозицій різного рівня, зі спробами цілісного розуміння особистості і на цій основі - покращення прогнозування її поведінки, підтримки і корекції. Незважаючи на велику кількість різноманітних підходів до вивчення та опису особистості, в психологічній науці все більше помітна тенденція трактувати особистість скоріше як суб'єктивний світ, структуру досвіду, систему смислів, ніж як об'єктне опис через профіль тестових даних. Необхідність «рахуватися не тільки з об'єктивними індивідуальними відмінностями, але і з суб'єктивним світом особистості, що формується самооцінкою, Я-концепцією» (І.С. Кон)

відзначалася в різний час багатьма авторами, але конкретних наукових даних про те, як саме перше співвідноситься зі другим, в яких типових феноменах це взаємодія проявляється, все ще недостатньо висвітлена. Дослідження зв'язків рис особистості та особливостей її самооцінки дозволять краще зрозуміти процеси самосприйняття, самовідношення, самопрезентації особистості, зробити крок до цілісного розуміння особистості в єдності когнітивних, емоційних і поведінкових аспектів.

У психології велика увага приділена як поняттю «самооцінка», так і проблематики рис особистості. Різні аспекти вивчення самооцінки розглянуті в працях Б.Г. Ананьєва, Л.І. Божович, І. С. Кона, А.І. Липкиной, В.В. Столина, Е.С. Шороховой, Л.В. Бороздіна, А.К. Болотової, А.В. Захарової, У. Джемса, Ч. Кулі, Дж. Міда, Е. Еріксона, К. Рождерса, Р. Бернса та ін.. Самооцінка - це складне і багатогранне поняття. Як цілісна система самооцінка включена в безліч зв'язків і відносин з іншими психічними утвореннями, в тому числі з рисами особистості, взаємодія з якими носить діалектичний характер: будучи обумовленої ними, самооцінка в той же час сама виступає найважливішою детермінантою їх подальшого розвитку (А.В. Захарова). На думку більшості вчених, самооцінка відображає якісну своєрідність особистості і характер її взаємодії з іншими людьми. Зокрема, від індивідуальних відмінностей залежить рівень усвідомленості та узагальненості самооцінки (В.В. Столін). Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених вивченню самооцінки, конкретні зв'язки різних її особливостей з рисами особистості поки досліджені недостатньо.

У фокусі уваги дослідників самооцінки особистості виявляються як характеристики узагальненої (кросітуативної) самооцінки, так і особливості актуальної самооцінки, яка являє собою емоційно насичене відображення людиною знань про самого себе в даний момент часу, пов'язане з особливостями ситуації, з станом суб'єкта. Строго кажучи, самооцінка завжди функціонує саме як актуальна, але там, де спеціально не досліджується її ситуативна динаміка, даний термін застосовується порівняно рідко. У даній

роботі приділяється увага ситуативним змінам самооцінки, тому використовується поняття «актуальна самооцінка». В якості досліджуваних особливостей актуальної та узагальненої самооцінки розглянуті такі її параметри, як загальний рівень, адекватність-неадекватність, гнучкість (при зміні ситуації самооцінювання).

Об'єкт дослідження - особливості самооцінки солдатів строкової служби в перші місяці служби.

Предмет дослідження - психологічні якості особистості, що впливають на самооцінку у солдатів строкової служби.

Мета дослідження – виявити особливості самооцінки і здійснити аналіз можливих варіантів впливу навколишнього середовища на самооцінку військових строкової служби.

Завдання дослідження :

- а) аналіз підходів до розробки проблеми самооцінки і рівня домагання в психологічній літературі;
- б) розкрити зміст теорій самооцінки і рівня домагання;
- в) виявити динаміку змінення самооцінки у військових строкової служби;
- г) розробити алгоритм емпіричного дослідження і здійснити підбір методів і методик дослідження;
- д) провести діагностику і здійснити аналіз її результатів;
- е) сформулювати висновки

Методи дослідження :

Для реалізації поставлених завдань і здійснення дослідження був використаний комплекс методів дослідження

Теоретичні:

- метод теоретичного аналізу і узагальнення наукових досліджень з проблеми самооцінки і рівня домагання

Емпіричні:

- Тест відмінностей між ідеальним і реальним Я G.M. Butler и G.V. Haigh (1954)

- Четирехмодальний емоційний запитальник Л. А. Рабинович
- Методика Дембо-Рубінштейна
- Двохфакторна модель визначення темпераменту Г. Айзенка
- Методика самооцінки психічних станів Г. Айзенка

Математико-статистичні:

- методи математично-статистичного аналізу
- методи середнього значення

Наукова новизна полягає в поглибленому уявленні про особливості формування самооцінки в умовах військового режиму; дістало подальшого розвитку уявлення про феномен Я-концепції особистості в умовах чоловічих колективів юнацького віку.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані військовими психологами при розробці планів та програм, а також при складанні психокорекційних програм. Отримані результати у кількісному та якісному вигляді можуть бути використаними у вигляді статистичних значень.

Методологічну основу дослідження складають основні принципи психології: загально-психологічні концепції діяльності(Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, О.М.Леонтьєв, Л.С.Рубінштейн, С.Д.Максименко); теоретичні засади теорій пізнання та сприйняття людьми (К.Девіс, Г.Келлі, Г.Ліндсей, Г.Олпард); дослідження соціально-перцептивних процесів (Б.І.Додонов, О.О.Кроннік, Н.В.Казарінова).

Структура роботи

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку літературних джерел, таблиць, рисунків.

РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНІ І ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ВИВЧЕННЮ САМООЦІНКИ У ВІЙСЬКОВО ЗАБОВ'ЯЗАНИХ В ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

1.1 Проблема самооцінки в психологічних дослідженнях

Відомо, що самооцінка впливає на усі сфери життєдіяльності особи, виступаючи найважливішим регулятором діяльності, сприяє саморозвитку особи. Від особливостей самооцінки залежать не лише рівень домагання, але і активність особи і взаємовідносин її з навколишніми людьми. Погляди на природу і структуру самооцінки розкриті в роботах Б.Г Ананьєва, Л.І Божович, Л.С Виготського, Г.С Костюка, І.І Чеснокової, а також в дослідженнях зарубіжних авторів А. Адлера, А. Бэка, Е. Еріксона, А. Маслоу, К. Роджерса[55].

У дослідженнях закордонних психологів аналізуються питання виникнення і функціонування самооцінки, а також розглядаються певні протиставлення основних чинників формування самооцінки. Зокрема відмічається акцентування емоційної або когнітивної складової самооцінки. У дослідженнях вітчизняних психологів зазначається, що самооцінка є соціальним за своєю природою феноменом, який функціонує як компонент самосвідомості особистості. Загальна самооцінка відображає узагальнені знання суб'єкта про собі, застосована на цілісним ставленні і т.д. В якості засобів або стандартів самооцінки застосовуються такі параметри як: ціннісні орієнтації, ідеали особи(А.В Петрівський), світогляд (Л.С Рубінштейн), рівень домагання(Л.І. Божович), "Я-концепція"(Е.Т Соколова, В.В Столін), а так само вимоги пред'являються колективом (Е.І Саванько)[54].

Велику роль в становленні особи людини грає самооцінка, що має на увазі оцінку себе, своєї діяльності, свого положення в групі і відношення до інших членів групи. Самооцінка пов'язана з однією з центральних потреб людини - з потребою в самоствердженні, з прагненням людини знайти своє

місце в житті, затвердити себе як члена суспільства у своїх очах і в очах оточення. Саме адекватна самооцінка сприяє внутрішній узгодженості особи. Становлення людини як суб'єкта діяльності нерозривно пов'язано з розвитком самосвідомості. У здійсненні різних видів активності суб'єкта значна роль належить самосвідомості [7]. Психологічний словник визначає самосвідомість як усвідомлене відношення людини до своїх потреб і здібностей, потягів і мотивів поведінки, переживань і думок, що виражаються також в емоційно-смысловій оцінці своїх суб'єктивних можливостей, що виступають основою доцільних дій і вчинків [36]. У основі самосвідомості лежить здатність людини відрізнити себе від своєї власної життєдіяльності, що виникає в спілкуванні при формуванні первинних способів людської діяльності. Уявлення про себе складається під впливом оцінного відношення інших людей при співвідношенні мотивів цілей і результатів своїх вчинків і дій з канонами і соціальними нормами поведінки прийнятими в суспільстві [36]. С.Л. Рубінштейн писав, що проблема психологічного вивчення особи завершується розкриттям його самосвідомості [55]. Він вважав, що розвиток самосвідомості проходить ряд східців : від наївного невідання відносно самого себе до усе більш поглибленого самопізнання, яке з'єднується з визначеною іноді самооцінкою, що різко коливається.

С.Л.Рубінштейн міркував [54] про 3-х компонентній структурі самопізнання : переживане відношення до себе, відношення до іншої людини і сприймане відношення іншого.

Самосвідомість належить цілісному суб'єктові і служить йому для організації його власної діяльності, його взаємовідношенні з оточенням і його спілкуванні з іншими. Сторонами внутрішньої будови свідомості і самосвідомості є знання і відношення. Л.Д. Олейник [15] виділяє наступні стадії в розвитку самосвідомості : закладання основ самосвідомості(від народження до 2-3 років); Дитина починає говорити про себе "Я", упізнавати себе в дзеркалі і на фотографіях. Поступово він починає усвідомлювати себе як при чину тих, що відбуваються навколо нього і з ним подій. Починає

усвідомлювати себе як суб'єкта власних дій і вчинків. Розуміти свої потреби бажання. Він прагне виразити себе через власні дії. Важливий вплив на розвиток самосвідомості робить виконання ролі в іграх, коли дитина починає чітко відрізняти себе від виконуваної їм в грі ролі. Становлення особи і формування суб'єкта свідомості і самосвідомості на конкретному рівні (від 3-х до 10-12 років). Дитина починає дивитися на себе як би з боку, представляти як він виглядає в очах оточення. Він бентежиться і від цього "кривляється". Недаремно цей період носить назву "Кризи безпосередності". Становлення особи і формування самосвідомості на абстрактно-логічному рівні (від 12 до 18-20 років). Людина починає цілеспрямовано думати про себе, ставити перед собою питання. Не випадково підлітковий і юнацький вік називають віком другого народження особи, особи як періоду відкриття "Я" для самого себе. Адже думаючи про себе ми украй рідко буваємо, нейтральні, ми завжди якимсь чином ставимося до себе. Ці представлення реалізуються в поведінці, стосунках з іншими людьми, і в тому, що слід чекати від себе в майбутньому[69].

Структура самосвідомості особи є взаємодоповнюючим з'єднанням трьох підструктур : когнітивною, емоційно-ціннісною і поведінковою. Когнітивна підструктура включає усвідомлення себе в системі діяльності в системі детермінованих цією діяльністю міжособових стосунків і в системі його особового розвитку. Поступово на основі уявлення про себе в окремих ситуаціях, на основі думки оточення складається стійка Я-концепція, що надає йому почуття упевненості і невпевненості. Емоційно-ціннісний компонент - відбиває відношення людини до себе в цілому і до окремих сторін своєї особи і проявляється в самоповазі, почутті власної гідності, самооцінці і рівні домагань. Фундамент емоційно ціннісного компонента складає самоповага. Самоповага - це віра у власні сили можливості. Воно не пов'язане конкретно з якою-небудь областю, і виражає загальне відношення людини до себе. Самоповага - це прийняття себе, любов до себе. Поведінкова підструктура визначає можливість саморегуляції, здатність людини приймати

самостійні рішення, управляти своєю поведінкою, контролювати його, відповідати за свої вчинки. У нім відбиваються представлення і переживання людини відносно того, чи здатний він вирішувати завдання, які ставить перед ним життя, і ті, які сам він ставить перед собою, чи може він справлятися з труднощами, чи зуміє досягти своїх цілей, що виражається в його упевненості і невпевненості в собі. Основними функціями самосвідомості є "розвиток і вдосконалення своєї особи відповідно до соціально - моральних вимог суспільства і свідоме використання психологічних закономірностей своєї особи для найбільш успішного перетворення природи і суспільства"[35].

Знання людини про саме собі різноманітне по своєму складу. Рефлексія або само відображення виступають психологічним механізмом самосвідомості. В результаті само відображення виникає поняття про саме собі, або Я-концепція. Кожна сторона самосвідомості детермінована способом життя, що веде діяльністю і спілкуванням, а також рівнем розвитку психіки.

Проаналізувавши все вище викладене можна зробити висновок, що людина, як соціальна істота усвідомлює себе членом суспільства, свій соціальний статус, ролі, соціальні зв'язки з іншими людьми. Об'єктом самосвідомості є сама особа як суб'єкт, що пізнає, яка усвідомлює свої особові особливості: спрямованість і відношення, психічні стани, процеси, властивості характеру, здатності; прояви власної активності : вчинки, взаємовідносини з навколишнім світом; усвідомлює себе суб'єктом пізнання і спілкування. Усвідомлює свої індивідуальні властивості: особливості зовнішнього вигляду, функції свого тіла, особливості соматичної організації.

І.С. Кон [78] виділяє наступні аспекти проблеми "Я".

1. "Я" - ідентичність. Людина при змінах довкілля зберігає деяку ідентичність, підтримуючи і відтворюючи власну структуру.
2. "Це" -(суб'єктивність). З цим представленням пов'язана суб'єктивність свідомості, поняття дійової особи, спостерігача, яке дістало назву Я. При вивченні цього аспекту увага дослідників спрямована на процеси і механізми свідомої саморегуляції поведінки.

3. Образ "Я". При вивченні Я-образів розглядаються конкретні процеси і механізми самосвідомості, міра адекватності самооцінок, структурні компоненти Я- образів і динаміка їх зміни, роль і значення самосвідомості в загальному балансі психологічної діяльності.

Вищезгадані аспекти проблеми "Я" є взаємозв'язаними і припускають один одного: "Ідентичність" психіки і поведінки індивіда не можлива без якогось єдиного регулятивного початку, який вимагає самосвідомість. "Це" як регулятивний механізм припускає спадкоємність психологічної діяльності і наявність інформації про себе. " Образ "Я" як би добудовує ідентичність і суб'єктивність особи і одночасно коригує її поведінку" [42]. "Разом з "Я" як суб'єктом активним, що діє і суб'єктивним, - підкреслює І.С. Кон необхідно виділяти "Я" як об'єкт сприйняття, мислення, тобто об'єктне, рефлексія, категоріальне Я, або образ Я, поняття Я або Я-концепцію". І.С. Кон розуміє "образ Я" як соціальну установку, що дозволяє представити його структуру не як випадковий набір компонентів, а як деяку систему когнітивних, емоційних і поведінкових ознак. Великий інтерес представляє підхід до вивчення образу Я, що розробляється у рамках концепції спілкування М.І. Лисіною, [10] в якому розглядається становлення образу Я на ранніх етапах онтогенезу. Основними чинниками формування уявлення про себе є провідна діяльність, характерна для кожного вікового етапу психологічного розвитку дитини, і форма його спілкування з навколишніми людьми, причому ці чинники тісно взаємозв'язані між собою. Що становлять структури образу Я, як цілісного утворення являються два компоненти: когнітивний(знання про себе) і афективний(відношення до себе), вони знаходяться в нерозривній єдності [82]. На початкових етапах онтогенезу афективна сторона відношення до себе переважає над когнітивною, у міру розвитку формується афективно-когнітивна єдність образу Я. Самооцінка може бути стійкою і нестійкою. Багато дослідників, такі як Е.І Савонько, Н.А. Гульянова розглядають чинники, що впливають на стійкість самооцінки : складність виконуваного завдання, значення успіху, орієнтація на оцінку оточення. Але ці чинники

можуть бути недостатньо точними, оскільки у одних людей підвищення рівня трудності завдання і значущість неуспіху знижують стійкість власної оцінки, а у інших - ні. Так само чим стабільніше самооцінка, тим менше схильності до депресивних станів. Нестійка самооцінка може бути пов'язана з вираженою орієнтацією на соціум і невпевненістю в собі [63]. Так само самооцінка може бути високою - низькою, адекватною - неадекватною, усвідомлюваною - неусвідомлюваною, упевненою і невпевненою і так далі.

У структурі самооцінки існують два взаємозв'язані компоненти: когнітивний, такий, що містить знання людини про себе різній мірі узагальненості, і афективний (переживання людини тому, що він дізнається про себе). Виділяють три види самооцінки і функції, що відповідають їм: прогностичну - оцінка своїх можливостей, своє відношення до них; актуальну - оцінка і ґрунтована на ній корекцій дій; ретроспективна - оцінка досягнутих рівнів розвитку, підсумків діяльності [58].

У Р. Бернса Я-концепція розуміється як сукупність установок "на себе". У установці виділяються три складові компоненти: когнітивний, емоційно-оцінний і поведінковий. Стосовно Я-концепції він конкретизує ці елементи установки так:

1. Образ Я- это представлення індивіда про себе. У нього включаються ролеві, статусні, психологічні характеристики індивіда, життєві цілі. Одні характеристики Я образу мають більшу значущість інші меншою.
2. Самооцінка - афективна оцінка цього представлення. У Я-концепції представлена не лише констатація, опис рис, але і уся сукупність оцінних характеристик і пов'язаних з ними переживань.
3. Потенційна поведінкова реакція тобто ті конкретні дії які можуть бути викликані образом Я і самооцінкою.

У Р. Бернса Я-концепція представлена у вигляді ієрархічної структури. Її вершину складає глобальна Я-концепція що включає всілякі грані індивідуальної самосвідомості. Це почуття власної спадкоємності, неповторності. Ґрунтуючись на тому, що образ Я і самооцінка утворюють

нерозривну єдність, і привертають індивіда до певної поведінки, автор розглядає глобальну Я-концепцію як сукупність установок індивіда, спрямованих на себе.

Виділяються три основних модальності самоустановок :

1. Реальне "Я" - це установки, пов'язані з тим, як індивід сприймає свої актуальні психологічні особливості, ролі, статус, тобто уявлення про те, яким він є насправді.
2. Дзеркальне(соціальне) "Я" - це установки, пов'язані з уявленнями індивіда про те, яким його бачать інші люди.
3. "Ідеальне" Я - установки, пов'язані з уявленнями про те, яким він хотів би бути.

Я образ або Я-концепція є важливою характеристикою особи. Людина сприймає різні характеристики свого "Я". Ці сприйняття організовуються у більш менш об'єктивний, пов'язаний, стійкий цілісний образ[65]. У Р.Бернса Я-концепція представлена у вигляді ієрархічної структури. Її вершину складає глобальна Я-концепція, що включає всілякі грані індивідуальної самосвідомості. Причому саморефлексія має 2 основних сторони: когнітивну і емоційну. Когнітивна проявляється в суб'єктивному визначенні власних рис, в їх самооцінці, емоційна у формуванні емоцій і почуттів, спрямованих на себе самого.

Проаналізувавши питання самосвідомості і Я- концепції, ми можемо перейти до питання про самооцінку. Згідно з матеріалістичними уявленнями І. М. Сеченова про самосвідомість як свідомість свого "я", свідомість особи, що формується в тісній взаємодії з відображенням зовнішнього світу, під самосвідомістю в радянській психології і психіатрії розуміється відображення у свідомості людини суб'єктивних процесів і власної особи в цілому. Початковим етапом формування самосвідомості в онтогенезі І.М. Сеченов вважав появу самовідчуття у дитини на 1-2-му році життя. Наступний етап починається в дошкільному віці і закінчується, згідно J. Lhermit, до 12 років формуванням уявлень про схему тіла. Третім етапом можна вважати появу

самооцінки, т. е. здібності усвідомлювати свої уміння і окремі якості у кінці дошкільного віку. Нарешті, вищим етапом розвитку самосвідомості є здатність усвідомлення суб'єктивних переживань, яка, на думку деяких авторів починає проявлятися приблизно з 12-річного віку. Розібратися в собі, у своїх стосунках з оточенням, правильно оцінити себе - дуже складне завдання. Ось тому необхідно розібратися, що є самооцінка і який вплив вона робить на людину [34]. На сьогодні існує безліч визначень цього поняття.

Так, У.Джеймс був одним з перших дослідників, що займалися вивченням самооцінки. Він виділив дві форми самооцінки : самовдоволення і невдоволення собою. Під самооцінкою він розумів складну освіту, що є похідним елементом розвитку самосвідомості, яка формується в онтогенезі(виникає на певному етапі). У. Джеймсу належить перша концепція особового Я, що розглядається в контексті самопізнання. Із його точки зору глобальне особове Я є подвійною освітою, що складається з двох складових, - Я - свідомого і Я - об'єкту. Ці дві сторони самосвідомості завжди існують одночасно. До складу Я, як об'єкту включається: матеріальне Я(одяг, будинок, сім'я), фізичне Я(тіло), соціальне Я(громадське визнання людини, його репутація), духовне Я(сам "мислячий" суб'єкт) [38].

Джеймс розглядає те, що діє Я - як суб'єкт думки, але при характеристиці емпіричного Я виходить за межі свідомості. Г.К. Валіцкас розумів продукт відображення інформації суб'єктом про себе в співвідношенні з певними цінностями і еталонами, існуючий в єдності усвідомлюваного і неусвідомлюваного, афективного і когнітивного, загального і приватного, реального і демонстрованого компонентів. Самооцінка входить в структуру "Я - концепція". Самооцінка пов'язана з потребою в самоствердженні, прагненням людини знайти себе в цьому житті. Вона залежить від рівня розвитку здібностей і домагань. Самооцінка може бути високою і низькою, адекватною, неадекватною. Були виділені три види самооцінки : прогностична, актуальна, ретроспективна. Самооцінка тісно пов'язана з рівнем домагань, оскільки ці

поняття роблять вплив на соціальне положення підлітків в групі і на формування підлітка як особи і його взаємовідносин з оточенням[48].

" Самооцінка виступає як відносно стійку структурну освіту, компонент Я-концепції, самопізнання, і як процес самооцінювання. Основу самооцінки складає система особових сенсів індивіда, прийнята як система цінностей. Розглядається в якості центральної особової освіти і центрального компонента Я-концепції"[17].

«Я - концепція» система багатофункціональна. Вітчизняні і зарубіжні вчені, в залежності від предмета та цілей дослідження, виділяють ті чи інші її функції.

Самосвідомість у найзагальнішому вигляді виступає механізмом зворотнього зв'язку, необхідного для інтеграції активного суб'єкта та його діяльності, забезпечення відчуття цілісності і інтегрованості індивіда. «Я - концепція» виконує детермінуючу роль активності суб'єкта, його стосунках з середовищем, вона повинна не просто надати індивідові вірогідні відомості про себе, а допомогти виробити ефективні життєві орієнтації, у тому числі й орієнтації в соціальному середовищі.

Структурно – функціональний аналіз образу «Я» - це один із шляхів розуміння всієї цілісної системи регуляторних механізмів поведінки, яка дає власну архітектуру, функціонування, вікову динаміку.

Аналіз літературних джерел показав, що система «Я» - концепція має певний ряд функцій, а саме: регуляторну, контролюючу, самовиховання, цілепокладання, ціннісно – орієнтаційну, мотиваційну, соціально – рольової ідентифікації, захисну, адаптивну.

Розглянемо детальніше концепції, що вивчають функції «Я».

Досліджуючи *регуляторну функцію* «Я», вчені розглядають цю психоструктуру, як детермінанту соціальної поведінки особистості. Цю функцію виконує «Я - образ» через механізм само оцінювання, а також внаслідок представленості індивіда в реальній та ідеальній формах. Коли ми говоримо про регуляторну роль образу «Я - ідеальний», слід визначити, що він

може чинити дієвий вплив на поведінку тільки за умови його тісного зв'язку з «Я - реальним». Відсутність такого зв'язку може зумовити поступовий перехід «Я - ідеального» у «Я - фантастичне».

М.Й.Боришевський зазначає, що саме здатність до само рефлексії забезпечує індивіду можливість інтегрувати в собі одночасно дві функції: функцію суб'єкта поведінки і функцію об'єкта управління.

А.Г.Спиркін та К.О. Ящишин підкреслює перш за все *організуючу та контролюючу функції* «Я - концепції», акцентуючи увагу на тому, що образ «Я» виступає суб'єктивним базисом для визначення тих завдань, які особистість ставить перед собою в житті і до реалізації яких вона вважає себе здатною.

В.В.Столін та А.М.Крилов виділяють як одну з головних функцій «Я – концепції» - *функцію самовиховання*. Під самовихованням розуміється само змінювання особистості відповідно до певної програми, яка включає цілі і завдання, а також відносно стабільні критерії цих цілей і завдань, і виступає для особистості як відносно стійкий образ бажаного майбутнього. «Я - майбутнє» та «Я - ідеальне» найважливіші складові «Я - концепції» особистості, що задають генеральний напрямок самовиховання. Вже з підліткового віку образи «Я» несуть функціональне навантаження в самовихованні особистості. Вони сприяють здійсненню відбору способів самовиховання, формуванню моральних критеріїв ставлення особистості до цілей і завдань самовиховання, опосередковують перехід особистості до самовиховання, виступають детермінантою особистісного та професійного самовизначення, підвищують рівень саморегуляції особистості.

Розглядаючи самовиховання, неможливо не звернути увагу на такі функції «Я - концепції», як ціннісно – орієнтаційну та ціле покладання. Основною провідною функцією, називають функцію ціле покладання, М.Й. Бори шевський, А.М. Крилов, І.Л. Федоришина та О.В. Киричук, стверджуючи, що у внутрішньому діалозі індивіда з образом «Я - ідеальне» чи «Я – майбутнє » формується життєвий план особистості. Суб'єкт вибирає такі

цілі, які узгоджуються з образом «Я» в цілому, служать досягненню мотиву, безпосередньо пов'язані з рівнем домагань, з уявленням про свої можливості, права, обов'язки.

У соціально – психологічних дослідженнях велику увагу приділено вивченню *ціннісно – орієнтаційних функцій* «Я». Прикладом цього може служити теорія диспозиційної регуляції соціальної поведінки В.А.Ядова. В.А.Ядов логічно впорядкував конструкти, які пояснюють вибірковість поведінки людини і створив диспозиційну структуру особистості. Він виділив три рівня регуляції поведінки: елементарна фіксована установка переконання, атитюд, ціннісні орієнтації.

В теорії М.Рокича переконання і соціальні вірування складають когнітивну основу «Я - концепції». Ці переконання типологізують від центру до периферії, тобто від найбільш сталих до найбільш хитких. Групи переконань поєднуються між собою і організуються навколо об'єкту, що опинився у фокусі, наворачтаючи людину на певну поведінку. М.Рокич розуміє «Я - концепцію», як ядро всієї системи уявлень, навколо якого функціонально орієнтовані цінності. Якщо відбувається зміна «Я - концепції», то неодмінно змінюються термінальні і інструментальні цінності, атитюд, поведінка, що в свою чергу впливає на «Я - концепцію».

«Я - концепції» властива *функція мотивації*, яка здійснюється через систему особистісних смислів, тобто «Я - образ» може спонукати до певної діяльності або забороняти ті чи інші дії, вчинки чи, навпаки, бездіяльність. Мотивуючі функції «Я - образу» можуть мати різні походження.

Функцію *соціально – рольової ідентифікації* виділяють В.В. Столін, С.П. Тищенко, М.Й.Боришевський, Е.Еріксон, Тернер та ін.

М.Й. Боришевський, говорячи про образ «Я» як узагальнений, глобальний механізм саморегуляції поведінки на особистісному рівні, перш за все підкреслює його роль у забезпеченні почуття ідентичності, само тотожності людини. Саме почуття ідентичності уявлень про себе, протягом більш або менш тривалих життєвих періодів, дозволяє людині усвідомити

необхідні рамки між «Я» і «не - Я». Це є важливим моментом, з яким пов'язані такі детермінанти саморегуляції поведінки, як особистісна відповідальність, обов'язок, почуття соціальної причетності, співвідношення власних бажань з інтересами оточуючих тощо. Крім того, почуття ідентичності імпліцитно містить у собі можливість усвідомлення індивідом змін, які відбуваються в ньому самому, що вважає діалектичну єдність таких протилежностей, як мінливість і сталість.

Захисні функції «Я» аналізують З. Фрейд та А. Фрейд, Р.Бутмейстер, А. Тіссер та Дж. Кемпбелл, І.С.Кон, Р.Бернс, І.Л.Федоришина та інші вчені. Об'єктом детальних спеціальних досліджень захисні функції «Я» виступають насамперед у психоаналізі. Его – захист є особливою регуляторною системою, яка використовується індивідом для усунення психологічного дискомфорту, переживань загроз «Я» і збереження його на рівні бажаному і можливому для них обставин. До механізмів психологічного захисту належать насамперед, витіснення, заміщення, проекція, раціоналізація, агресія тощо. Так, наприклад, агресія може виникнути, коли людина не здатна подолати бар'єрів на шляху до своєї мети і переживає фрустрацію.

Г.Каплан вивчає его – захисну тактику підтримування само ставлення, яку можна було б назвати тактикою знецінювання. Суть її полягає в тому, що індивід робить об'єктом свого само приймання не лише власні особистісні якості, але й саму оцінку цих якостей. Як наслідок, людина, що низько оцінює себе за якимось аспектом, не втрачатиме самоповаги, якщо в суб'єктивній ієрархії цінностей певна риса стоїть нижче, ніж самокритичність.

У концептуальній моделі В.В.Століна досліджуються захисні можливості само ставлення, закладені в його будові завдяки багатомірності. Само ставлення за В.В.Століним включає в себе самоінтерес, самоповагу і самосимпатію. Експериментально було виявлено феномен «запобіжного клапана» - захисний механізм само ставлення, завдяки якому, насамперед, блокується антипатія до себе: падіння симпатії не приводить до наростання антипатії.

Е.Еріксону належить ідея про *адаптивні функції* «Я». При цьому він розглядає «Я» як утворення, що підтримує сталість і тривалість існування, як «силу», що дозволяє подолати розчарування і амбівалентність буття.

А.А.Налчаджян, розглядаючи «Я- концепцію» як результат спеціалізації та соціально – психічної адаптації особистості до типових ситуацій її життєдіяльності, фіксує, що особливості «Я - концепції» та її окремих підструктур є показником того, як адаптована особливість до соціальних умов свого існування. Він вважає, що у кожній спеціальній ситуації «Я» особистості зв'язується в основному з одним із стійких «Я - образів», активізує його та використовує у якості регулятора поведінки.

Підсумовуюче сказане вище, ми можемо зробити висновок, що «Я - концепція» виконує детермінуючу роль в активності суб'єкта, його стосунках з середовищем, надає особистості не тільки уявлення про самого себе, а виникаючі на основі взаємодії особистості із соціумом, вивчає актуальну систему її само прийняття та задає вчинкові межі реальної поведінки, допомагає виробити ефективні життєві орієнтації та забезпечує людині відчуття її цілісності.

Самооцінка інтерпретується як особову освіту, що бере безпосередню участь в регуляції поведінки і діяльності людини, як автономна характеристика особи, її центральний компонент, що формується при активній участі самої особи і що відбиває своєрідність її внутрішнього світу. Провідна роль самооцінці відводиться у рамках дослідження проблем самосвідомості : вона характеризується як стержень цього процесу, показник індивідуального рівня його розвитку, його особовий аспект, органічно включений в процес самопізнання. З самооцінкою зв'язують оцінні функції самопізнання, що вбирають в себе емоційно-ціннісне відношення особи до себе, специфіка розуміння нею самою себе [70].

Самопізнання відкриває перед нами такі поняття як: самовідчуття, самоспостереження, самоаналіз і саморегуляція. Самовідчуття - це загальною комплекс суб'єктивних відчуттів, які відображають рівень фізіологічної і

психічної комфортності стану людини в даний момент. Самоспостереження - це метод пізнання психічних явищ шляхом самоспостереження людини, тобто уважного вивчення самою людиною того, що відбувається в його свідомості при рішенні різного роду завдань. Самоаналіз - аналіз індивідом власного розсуду, переживань, потреб і вчинків. Саморегуляція - це процес управління людиною власними психологічними і фізіологічними станами, а також вчинками [81].

Самооцінку розглядають і як елемент самовідношення, разом з самоповагою, самосимпатією, самосприйняттям. Структура самооцінки представлена двома компонентами - когнітивним і емоційним. Перший відбиває знання людини про себе, другий - його відношення до себе як міру задоволеності собою[70]. У діяльності самооцінювання ці компоненти функціонують в нерозривній єдності: в чистому вигляді не може бути представлено ні те, ні інше / І.І. Чеснокова /. Знання про себе що придбавалися суб'єктом в соціальному контексті, неминуче обростають емоціями, сила і напруженість яких визначається значущістю для особи оцінюваного змісту. Основу когнітивного компонента самооцінки становлять операції порівняння себе з іншими людьми, зіставлення своїх якостей з виробленими еталонами, фіксація можливої неузгодженості цих величин. Самооцінка характеризується за такими параметрами:

1. по рівню - висока, середня, низька.
2. по співвідношенню з реальною успішністю - адекватна і неадекватна.

Самооцінка є адекватною, якщо вона відповідає реальній успішності людини в якійсь діяльності. Неадекватною самооцінка буває в тих випадках, коли вона не відповідає успішності людини. Неадекватна самооцінка може бути завищеною(людина істотно завищує свої актуальні можливості) і заниженою(занижує їх), і неадекватно завищена, і неадекватно занижена самооцінка - сильне гальмо і загального розвитку і успішності в якійсь діяльності. Якщо людина має завищену самооцінку і ставить перед собою занадто високі цілі, що не відповідають реальним можливостям, він неминуче

стикається з неуспіхом і невдачами. Такі переживання дуже болючі, і щоб уникнути їх, людина повинна або скоректувати свою самооцінку, понизивши її і свої домагання, або якось знецінити неуспіх, довівши передусім самому собі, що це сталося випадково, викликано несправедливістю інших людей. Завищена самооцінка, пов'язана з соціальною дезадаптацією особи, створює досить широку зону конфліктних ситуацій і за певних умов сприяє прояву деліквентної поведінки. Головне в проблемі самооцінки дітей - деліквентів полягає не в її завищеному або заниженості, а в тому, що самооцінка у них, як правило знаходиться в протиріччі з оцінкою соціуму, не відповідає зовнішній оцінці(батьків, педагогів, класу). У цьому плані оцінка завжди нижче самооцінки дитини (навіть якщо остання досить адекватна).У цьому полягає пусковий механізм деліквентності, поштовх до асоціальної поведінки особи дитини. В умовах, коли самооцінка дитини не знаходить опори в соціумі, коли його оцінка іншими постійно низька порівняно з самооцінкою, коли постійно блокується реалізація однієї з фундаментальних потреб - потреба в повазі, розвивається різке відчуття особового дискомфорту. Особа не може перебувати постійно в стані гострого дискомфорту і дистреса, дитина не може не шукати виходу з ситуації, що склалася. Його самооцінка повинна знайти адекватну опору в соціальному просторі. Одним з поширених шляхів вирішення цієї проблеми є перехід дитини в групу, в якій оцінка оточенням осіб дитини є адекватною або навіть перевершує її. У цій групі дитини цінують, що призводить до задоволення потреби в повазі, а отже, і до стану задоволеності, комфорту від приналежності до групи.Самооцінка підлітка, таким чином, нарешті отримує адекватну опору в просторі зовнішніх соціальних оцінок особи. Група в яку переходить дитина, може мати різну орієнтацію, різні цінності. При заниженій самооцінці людина ставить перед собою занадто легкі для себе, тільки досяжні цілі і тим самим заважає власному розвитку[22].

3. по особливостях будови - конфліктній і безконфліктній. За характером тимчасово віднесеності виділяються прогностична, актуальна і ретроспективна самооцінка.

У психологічному словнику говориться: " Самооцінка розвиненого індивіда утворює складну систему, що визначає характер самовідношення індивіда і включає загальну самооцінку, яка відображатиме рівень самоповаги, цілісне прийняття чи неприйняття себе, приватні самооцінки, що характеризують відношення до окремих сторін своєї особистості, вчинків, успішності окремих видів діяльності " [36].

Прогностична самооцінка полягає в регуляції активності особи на самому початковому етапі діяльності. Та, що коригує спрямована на контроль і здійснення необхідних будівель. Ретроспективна використовується суб'єктом на завершальному етапі діяльності для підведення підсумків, співвідношення цілей, способів і засобів виконання діяльності з її результатами.

Проаналізуємо самооцінку за допомогою понять категорій діяльності - результат, засіб, операції.

1. В якості результату самооцінки дослідниками виділяються наступні характеристики: в результаті здійснення самооцінки індивід дізнається чи перевершує виконання стандарт, дорівнює йому або не досягає його; [14] особа звіряє себе з еталоном і, залежно від результатів перевірки, виявляється задоволена або незадоволена собою; [37] констатація особою якісних, змістовних особливостей свого Я, своїх фізичних сил, розумових здібностей, вчинків, свого відношення до оточення і до себе; самооцінка буває 2-х видів: самовдоволення і невдоволення собою; [60] самооцінка відповідає на питання: " не що я маю, а чого це варте, що це означає " [39]. Таким чином, результатом самооцінки є або констатація деяких якостей, або результат зіставлення цих якостей з деяким еталоном, або результат деякого емоційно-чуттєвого відношення.

2. Для вивчення питань самооцінки велике значення також мають дослідження засобів самооцінки. В якості засобів або стандартів самооцінки застосовуються

такі параметри як: ціннісні орієнтації і ідеали особи, світогляд, рівень домагань, Я-концепція. У укладенні цього пункту можна сказати, що практично будь-який феномен буття людини може бути ним оцінений, тобто змістовне поле самооцінки нескінченне.

3. У самооцінці виділяються наступні операції: самопізнання як побудова образу "Я-реальне", [24] зіставлення оцінюваної якості із стандартом, реакція на досягнутий результат [60]. А також розглянемо етапи формування самооцінки.

На формування самооцінки великий вплив роблять позитивна(негативна) оцінка свого зовнішнього вигляду у свідомості дитини, а також в судженнях навколишніх людей, особливості типів сімейних систем, своєрідність взаємовідносин батьків з дитиною, оцінки учбових здібностей дитини значимими.

Розвиток самооцінки проходить 4 етапи.

1 етап - від народження до 18 місяців. Основа формування позитивного самовідчуття, придбання почуття довіри до навколишнього світу, формування позитивного відношення до самого собі.

2 етап - від 1,5 до 3-4 років. Дитина усвідомлює свій індивідуальний початок і самого себе як активно діючу істоту. В цей час у дітей розвивається почуття автономності або почуття залежності від того, як дорослі реагують на перші спроби дитини добитися самостійності. На цьому етапі розвитку самооцінка тісно пов'язана з почуттям автономії. Дитина самостійніша, допитливіша зазвичай має і більш високу самооцінку.

3 етап - від 4 до 6 років. У дитини з'являються перші уявлення про те, яким він може стати людиною. В цей час розвивається або відчуття провини, або почуття ініціативи, залежно від того, наскільки благополучно протікає процес соціалізації дитини, наскільки суворі правила поведінки йому пропонуються і наскільки жорстко дорослі контролюють їх дотримання.

4 етап - шкільні роки від 6 до 14 років. Розвиток почуття працьовитості, здібності до самовираження в продуктивній роботі. небезпека цього етапу :

невміння виконувати певні дії, низький статус в ситуації спільної діяльності ведуть до появи почуття власної неадекватності. Дитина може переконатися у своїй здатності брати участь в якому або праці. Таким чином, розвиток, що відбувається в шкільні роки, істотно впливає на уявлення людини про себе як про компетентного, творчого і здатного працівника.

1.2 Співвідношення самооцінки і рівня домагання. Підходи до досліджень рівня домагання

Результати дослідження рівня домагання знайшли відображення в роботах Д. Адкінсона, Т. Дембо, К. Левіна, Л. Фестингера, Х. Хекхаузена, які у своїх дослідженнях уточнюють визначення рівня досягання і роблять спробу пов'язати рівень домагання з особливостями мотивації суб'єкта. Традиція дослідження рівня домагання у рамках проблеми самооцінки бере свій початок в роботах Ф.Хоппе, який для роз'яснення закономірного характеру рівня домагання звертається до поняття "Рівня - Я" тобто структури яка програмує усю сукупність дій особи, динаміку вибору цілей. Подальший аналіз "рівня Я" привів дослідників до висновку, що під "рівнем Я" слід розуміти самооцінку. Деякий відрізок часу рівень домагання трактуючи як індикатор самооцінки, а методика дослідження рівня домагання Ф. Хоппе дозволили використати як інструмент виміру самооцінки (Б.Г Ананьєв, Л.І Божович, А.К Ерофеев, З.В Кузьмина, В.С Мерлін, О.А Серебрякова і інші)[59].

Подальші експериментальні дослідження довели, що самооцінка і рівень домагання являють собою різні утворення особи між якими існує тісний причинно-наслідковий і функціональний зв'язок (М.Й Боришевский, Б.С Братусь, Л.М Коломинский і інші).

Самооцінка це оцінка суб'єктом себе, своїх окремих якостей, свого потенціалу, а рівень домагання відображає стереотип тактики ціле покладання, звичний спосіб вибору цілей і оцінювання їх складності. На

сьогодні механізм взаємозв'язку, взаємодії самооцінки і рівня домагання особи не можна вважати до кінця дослідженою.

Нині у вітчизняній і зарубіжній літературі все більше уваги приділяється розгляду проблеми рівня домагань, що робить значний вплив на формування людини як особу.

Термін "рівень домагань" був введений в школі німецького психолога К.Левина. Поява цього феномену була пов'язана з дослідженнями Т. Дембо. Якщо поставлена мета була занадто складною для обстежуваного, то він ставив перед собою легше завдання, наближене до початкової мети, яку людина хоче досягти по етапах. Ось цей проміжний ланцюг і була названа рівнем домагань.

Існує безліч визначень цього явища. Так, Дж. Френк розумів під ним рівень труднощі в знаковому завданні, який індивід безперечно береться досягти, знаючи попередній рівень свого попереднього виконання в цьому завданні.

Для Е.А. Серебрякової рівень домагань - це потреба у відомій самооцінці, що приймається і схвалюваній людиною.

У основі рівня домагань лежить така оцінка своїх можливостей, збереження якої стало для людини потребою. Відповідно до цього є сучасніше визначення цього поняття. Рівень домагань - прагнення досягненню цілей тієї міри складності, на яку людина вважає себе здатним.

Рівень домагань може бути часткою, коли в основі його лежить самооцінка у відповідній області, наприклад, досягнення в спорті або зайняти певне місце в сімейних стосунках. Але він також може носити загальний характер, тобто відноситися раніше до тих областей, в яких проявляються його розумові і моральні якості. У його основі лежить цілісна оцінка себе як осіб [43].

На рівень домагань роблять вплив динаміка невдач і удач на життєвому шляху, динаміка успіху і неуспіху в конкретній діяльності, Рівень домагань може бути адекватним(людина вибирає цілі, які реально може досягти) або неадекватно завищеним, заниженим. Занижений рівень домагань, коли

людина вибирає занадто прості, легкі цілі, можливий при низькій самооцінці, але також і при високій самооцінці. Завищений рівень домагань, коли людина ставить перед собою занадто складні, нереальні цілі, може призводити до частих невдач, на розчарування, фрустрації [68].

Формування рівня домагань визначається оцінкою минулих успіхів і невдач. Формування рівня домагань наочно простежується в учбовій діяльності. Невдачі, що повторюються, як правило, призводять до зниження рівня домагань і до загального зниження рівня самооцінки. Існує залежність рівня домагань від емоційної стійкості, сили нервових процесів. Зниження рівня домагань характерне для тих, хто відрізняється меншою емоційною стійкістю.

Рівень домагань слід враховувати в процесі виховання, оскільки його відповідність можливостям учня - одно з умов досконалого розвитку особистості.

Дослідження рівня домагань має велике значення в медичній психології, педагогіці і педагогічній психології, соціальній психології і психології управління і в інших галузях [20]. Отже, було встановлено, що рівень домагань має багато значень. Одно зі значень це прагнення до досягнення цілей тієї міри складності, на яку людина вважає себе здатним. Рівень домагань може мати як приватний, так і загальний характер. На рівень домагань мають вплив успіхи і невдачі на життєвому шляху. Рівень домагань тісно пов'язаний з самооцінкою. Відповідно до цього може бути завищеним або заниженим, адекватним або неадекватним. Може застосовуватися в різних галузях знань, наприклад, в педагогіці, в соціальній психології і в інших галузях знань.

Дембо-Рубінштейн запропонував 3 варіанти інтерпретації самооцінки: самооцінка частина «Я-концепції» яка входить або ототожнюється з емоційно ціннісним відносини суб'єкта до себе.

Самооцінка це когнітивна підструктура яка узагальнює минулий досвід людини і структурує нову інформацію про «Я» тобто самооцінка це образ «Я-суб'єкта»

Самооцінка це критична позиція індивіда по відношенню до власного потенціалу, оцінки його і з прийнятою людиною системою цінностей.

Однією з прийнятої у вітчизняній психології є техніка Дембо-Рубінштейна, яка дає кількісну оцінку самооцінки за параметрами висоти. Традиційно виділяють три параметри самооцінки : висота; стійкість; адекватність[16].

Адекватна самооцінка відбиває відповідність-невідповідність реальним можливостям індивіда. Рівень домагань вважається проявом самооцінки у дії особи. За даними Е.А. Серебрякової уявлення про свої можливості роблять суб'єкта нестійким у виборі цілей : його домагання різко підвищується після успіху і так же різко падають після невдачі[20].

Рівень домагань - характеризує:

- 1.Рівень труднощі, досягнення якого є спільною метою серії майбутніх дій(ідеальна мета);
- 2.Вибір суб'єктом мети чергової дії, що формується в результаті переживання успіху або неуспіху ряду минулих дій(рівень домагань в даний момент);
- 3.Бажаний рівень самооцінки особи(урівень Я).

Прагнення до підвищення самооцінки в умовах, коли людина вільна у виборі міри труднощі чергової дії, призводить до конфлікту двох тенденцій - тенденції підвищити домагання, щоб взяти максимальний успіх, і тенденції понизити їх, щоб уникнути невдачі. Переживання успіху(чи неуспіху), що виникає внаслідок досягнення(чи недосягнення) рівня домагань, спричиняє за собою зміщення рівня домагань в область важчих або легших завдань. Зниження труднощі обраної мети після успіху або її підвищення після невдачі(атипова зміна рівня домагань) говорять про нереалістичний рівень домагань або неадекватну самооцінку [1].

Самооцінка і рівень домагань являються досить поширеними конструктами, з якими працюють психологи. Проте в численних роботах, присвячених вивченню цих утворень, невиправдано мало приділяється питанню про характер взаємозв'язку самооцінки і рівня домагань.Тривалий

час самооцінка ототожнювалася з рівнем домагань або вважалася його відображенням у ситуації, пов'язаної з постановкою мети, що дозволяло дослідникам використовувати техніку вимірювання домагань для діагностики самооцінки. Подібне застосування показників рівня домагань виявило ознаки неузгодженості рівнів названих конструктів.

На сьогодні вивчено співвідношення самооцінки і рівня домагань по параметру висоти і зв'язок різних варіантів з рядом особових особливостей. Виявлено, що при гармонійному поєднанні висотних характеристик самооцінки і рівня домагань може формуватися збалансована особа, а при дивергенції рівнів останніх може виникати внутрішній дискомфорт, що викликає підвищення тривожності, агресивності і так далі [72].

Підвищення домагань виступає додатковою мотиваційної змінної, що відбивається в продуктивності діяльності. Саме тому при розгляді типу співвідношення самооцінки та рівня домагань неузгодженості обговорюваних змінних по типу підвищення рівня домагань щодо самооцінки дає більш високу ефективність навчальної діяльності в порівнянні з типом некогерентним або поєднанням аналізованих змінних на рівному, середньому рівні. Підвищення самооцінки та рівня домагань позитивно позначитися на продуктивності діяльності. Дисгармонійний тип, а саме підвищення рівня домагань щодо самооцінки за умови його адекватності, хоч і дає збільшення продуктивності навчальної діяльності, але пов'язаний з ростом рівня тривожності, негативно позначається на стані здоров'я учнів. Найбільш несприятливим типом поєднання є наявність середньої самооцінки та низького рівня домагань: воно не призводить до результативності навчальної діяльності через ослаблення мотивації школярів, але може збільшити зростання захворюваності школярів [59].

Невідповідність висотних параметрів самооцінки та рівня домагань породжується однієї, спільної для них різновидом внутрішньо особистісного конфлікту. Цей конфлікт полягає в тому, що актуальна самооцінка, що складається з поточних досягнень, не збігається з тим внутрішнім еталоном,

яких звично реалізовувався в минулому або, будучи новим, задовольняв би суб'єкта. Домагання перевищує самооцінку - це впоралася стратегія, бо людина прагне фактичними досягненнями затвердити бажаний рівень реальної оцінки себе. При підйомі самооцінки над домаганнями домінує захисна стратегія, спрямована на уникнення невдачі, що загрожує висоті декларованої самооцінки. Стратегія співволодіння, виражена в підйомі самооцінки за рахунок досягнення успіху в зоні високої труднощі, є адекватною, але не повністю ефективною через ризик неуспіху, що може привести до повторного зниження самооцінки і подальшому поглибленню конфлікту. «Захисна» стратегія не є результативною за визначенням, оскільки позбавляє суб'єкта тільки від можливого сію хвилинного неуспіху, але не допускає апробування діяльністю заявленого рівня самооцінки, залишаючи конфлікт невирішеним і не виконуючи функції співволодіння [33].

Було виявлено, що між самооцінкою і рівнем домагань існує взаємозв'язок. Виявлено, що при гармонійному поєднанні самооцінки та рівня домагань може формуватися збалансована особистість, а при розбіжності цих параметрів - дискомфорт, що викликає підвищення тривожності. Так само це невідповідність може породити внутрішньо особистісний конфлікт. А підвищення самооцінки та рівня домагань може сприятливо позначитися на навчальній діяльності, а може викликати негативні наслідки. При підйомі самооцінки над рівнем домагань може виникати захисна стратегія по уникнення невдач. Це багато в чому залежить від прагнення людини до їх подолання і його здібностей, які підвищують його самооцінку і рівень домагань.

1.3 Особливості прояву самооцінки у військових строкової служби

Серед різноманітних видів соціальної діяльності особистості особливе місце займає професійна діяльність. Людина як суб'єкт діяльності більшу

частину свого життя присвячує професійному виду праці, як головному напрямку становлення людської сутності.

Н.В.Самоукіна [26] дає опис структури професійної діяльності: термін «професія» походить з латинської та французької мов і має приблизно таке значення: говорити публічно, оголошувати, змушувати.

Професія розуміється як спільність, як область докладання зусиль, як діяльність і область прояви особистості. Професіонал може перетворювати свою професійну діяльність, вносячи в неї творчі елементи, розширюючи область докладання своїх сил, винаймаючи нові засоби, прийоми роботи.

Професія як трудова діяльність має свою структуру. Н.В.Самоукіна описує її таким чином [26]:

задані цілі, уявлення про результат праці;

заданий предмет (вихідний матеріал - не обов'язково річ, але й ситуація невизначеності, будь-яка система, наприклад, соціальна, знакова, художньо-естетична та ін);

система засобів праці (залежно від предмета вони істотно різняться між собою);

система професійних службових обов'язків (заданих трудових функцій);

система прав;

виробнича середовище, предметні і соціальні умови праці.

Особистісні зміни, що відбуваються в ході професійної діяльності, приводять до становлення особистості як суб'єкта діяльності. Е.Ф.Зеєр [76] під професійним становленням суб'єкта розуміє рух особистості в ході професійної праці. Професійне становлення суб'єкта розгорнуте в часі і охоплює період від початку формування професійних намірів до фінішу, який закінчує активну професійну діяльність.

Е.А.Клімов пропонує можливу угруповання фаз життєвого шляху професіонала, виділяючи наступні фази: оптації, адепта, адаптації, інтернала, майстерності, авторитету, наставництва [24].

Фаза оптанта або оптації. В даному періоді людина стоїть перед проблемою вибору професії або вимушеної зміною професії і здійснює свій вибір. Дана проблема може вставати і перед підлітками, і майбутніми випускниками середньої школи, і професіоналами. Ця фаза завершується формуванням реалістичного уявлення про світ праці та свого місця в ньому, появою професійного плану.

Фаза адепта або професійної підготовки. У міру багаторічної професійної підготовки у суб'єкта навчально-професійної діяльності відбуваються істотні зміни в самосвідомості, в спрямованості, інформованості, умілості.

Фаза адаптації молодого спеціаліста до роботи. Є відмінності в соціальних, діяльнісних нормах навчального закладу та виробничого колективу. У зв'язку з цим фахівець повинен зрозуміти, відчувати нові норми, що регулюють його поведінку, спосіб життя, манери, зовнішній вигляд, освоїти «технологічні» тонкощі професії і повинен навчитися відповідати цим нормам. Професіонал повинен адаптуватися до роботи.

Фаза інтернала. На даному етапі розвитку професіонал набуває значний професійний досвід, має професійну спрямованість, здатний самостійно виконувати професійні основні функції на даному трудовому посту. Професіонал на даному етапі свого розвитку характеризується відбувся «входженням у професію».

Фаза майстерності. Дана фаза включає характеристики наступних за нею фаз: авторитету, наставництва. Суб'єкт діяльності здатний вирішувати найскладніші професійні завдання. Майстер відрізняється від інших спеціальними якостями, уміннями або універсалізмом, широкої орієнтованістю у своїй професійній області. Він виробив індивідуальний стиль діяльності, стабільно отримує хороші результати діяльності.

Фаза авторитету. Професіонал є майстром своєї справи. Професійна діяльність характеризується високою успішністю. Незважаючи на свій біологічний вік, він успішно вирішує професійно - виробничі завдання,

спираючись на високий рівень професіоналізму, умілість, організаторські здібності.

Фаза наставництва. Авторитетний майстер своєї справи в кожній професії має однодумців, учнів, які переймають його досвід, слідуєть йому. Життя професіонала, незважаючи на його біологічний вік, має певну перспективу, сенс у зв'язку з передачею досвіду молодим професіоналам, відстеженням їх успіхів, посиленою включенням до їх справи.

Н.В.Самоукіна [26] каже, що на всіх етапах розвитку людини як професіонала він діє в умовах двох груп факторів: об'єктивних і суб'єктивних, причому теоретично необхідно, щоб система об'єктивних професійних вимог перебувала у відповідності, взаємної сообразності з суб'єктивними особливостями і можливостями людини-професіонала.

Об'єктивні чинники - це вимоги, норми і обмеження, висунуті з боку професії до його праці і наявності у нього певних властивостей і особливостей (професійних знань, умінь, навичок, професійно значущих якостей).

Суб'єктивні чинники - це наявні у даного працівника задатки і здібності, індивідуально-психологічні властивості та особливості, його мотивація та рівень домагань, а також самооцінка, яка цікавить нас найбільше всього в даному дослідженні.

Розглянемо точки зору деяких авторів на передумови успішності професійної діяльності.

Б.М.Теплов [72] говорив, що успішність професійної діяльності залежить від індивідуальних здібностей людини, описуючи їх таким чином: «Здібностями можна називати лише такі індивідуально-психологічні особливості, які мають відношення до успішності виконання тієї чи іншої діяльності. Однак не окремі здібності як такі безпосередньо визначають можливість успішного виконання якої-небудь діяльності, а лише своєрідне поєднання цих здібностей, яке характеризує цю особистість », але він робив застереження: « однією з найважливіших особливостей психіки людини є можливість надзвичайно широкої компенсації одних властивостей іншими,

внаслідок чого відносна слабкість якої-небудь однієї здібності зовсім не виключає можливості успішного виконання навіть такої діяльності, яка найбільш тісно пов'язана з цією здатністю. Відсутня здатність може бути в дуже широких межах компенсована іншими, високо в даної людини ... Від обдарованості залежить не успіх у виконанні діяльності, а тільки можливість досягнення цього успіху. Навіть обмежуючись психологічної стороною питання, ми повинні сказати, що для успішного виконання всякої діяльності потрібно не тільки обдарованість, тобто наявність відповідного сполучення здібностей, але і володіння необхідними навичками й уміннями. Обдарованість не є єдиним фактором, що визначає вибір діяльності, як не є вона і єдиним фактором, що визначає успішність виконання діяльності ».

У кожної людини існує також свій, індивідуальний стиль професійної діяльності, що впливає на її успішність або неуспішність. Е.А.Клімов вважає, що під індивідуальним стилем слід розуміти всю систему відмінних ознак діяльності даної людини, обумовлених особливостями його особистості: «... індивідуальний стиль є індивідуально-своєрідна система психологічних засобів, яких свідомо чи стихійно вдається людина з метою найкращого зрівноважування своєї (типологічно обумовленої) індивідуальності з предметними, зовнішніми умовами діяльності. Серед особливостей такого роду, що складають ядро індивідуального стилю, завжди виявляються дві їхні категорії: особливості, що сприяють успіху в даній обстановці («А»), і особливості, що протидіють успіху («Б»). При цьому слід підкреслити чисто функціональний характер цього розподілу, тобто одна і та сама особливість діяльності може виявитися в одному випадку в категорії «А», в іншому - у категорії «Б» в залежності від характеру об'єктивних вимог. Перевага одноманітних неквапливих рухів у інертних виявиться в категорії «А», наприклад, при ручному поліруванні виробу, і в категорії «Б», якщо стоїть задача терміново і часто змінювати характер рухів, наприклад при утриманні рівноваги на нестійкою опорі ... Формування індивідуального стилю просуває

особистість на усе більш високі рівні здійснення діяльності, а отже, і сприяє обґрунтованій реалізації принципу «від кожного за здібностями» [24].

Представляючи сам термін успіху в професійній діяльності, Н.В.Самоукіна [26] висловлюється про нього таким чином: «Успіх у професійній діяльності проявляється, насамперед, у досягненні працівником значимої мети і подоланні чи перетворення умов, що перешкоджають досягненню цієї мети».

Н.А.Лаврова [20], аналізуючи вплив особистісних особливостей на успішність професійної діяльності в системі «людина-людина» показала у своєму дослідженні, що вимоги, що визначають успішну професійну діяльність, більш ніж різноманітні. Нею виявлено, що суб'єкт трудової діяльності як особистість характеризується певною специфічною сукупністю стійкості особистісних утворень, в яку входять: мотиви, установки, ієрархічна система сформованих суб'єктивних відносин, спрямованість, способи поведінки і реагування, характерологічні особливості та інші структури, що визначають своєрідність його індивідуально-психологічних проявів у професійній діяльності.

Ми приймаємо затвердження всіх вищенаведених авторів з даної теми, так як вони не суперечать один одному, а, швидше, доповнюють один одного, сприяючи кращому розумінню чинників, від яких може залежати успіх у професійній діяльності.

Таким чином, стає видно, що успіх у професійній діяльності може бути викликаний різними причинами. Але докладніше за все ми зупинимось на самооцінці людини, оскільки саме вона є найбільш значущою для нашого дослідження. Однак попередньо хотілося б розглянути специфіку професійної військової діяльності.

Військова служба - явище складне у багатьох відношеннях. Сюди входять різні види військово-професійної та спеціальної діяльності. Одні з них визначаються видами зброї та бойової техніки, інші виділяються на основі розподілу функцій з підготовки і ведення бою (розвідка та інші види бойового

забезпечення) і його всебічному забезпеченню - технічного, матеріального, медичного. Крім того, військова діяльність поділяється по вертикалі на командну, штабну, політичну, інженерно-технічну, військово-педагогічну та інші види. Всі вони мають свою психологічну специфіку [64].

За характером психологічного забезпечення військова діяльність поділяється на ряд форм. Одні вимагають від воїнів нетривалого, але граничного напруження сил, аж до самопожертви, інші - тривалого зусилля, мужності, фізичної і моральної витривалості. В одному випадку потрібно переважно сенсорно-розумова активність, в іншому - зовнішня, практична, пов'язана з витрачанням фізичної енергії. Діяльність може носити операторський і неоператорський характер. Завдання можуть бути небезпечні і безпечні, трудомісткі і порівняно легкі, прості і складні. Виходячи з усього цього і на основі узагальненої психологічної характеристики, виділяються деякі види військової діяльності.

Робота - різновид військової діяльності, що має порівняно просту структуру зазвичай повторюють, дій і взаємодій, з відносно рівномірним розподілом навантаження за часом, наприклад, інженерне обладнання бойового порядку, обслуговування техніки, господарські роботи, деякі види експлуатації зброї та бойової техніки.

Бойове чергування - дії військовослужбовців, які складаються в підтримці постійної високої готовності до того, щоб прийняти активні заходи в разі ускладнення обстановки: виявлення цілі (супротивника), одержання команди (сигналу) і т.д. Діяльність цього типу є в психологічному відношенні надзвичайно напруженою. Деякі спостереження та експерименти показують, що люди, що знаходяться в стані постійного професійного очікування, іноді виявляються нездатними швидко перейти до активних дій, губляться і фактично не виконують того, для чого вони призначені [74].

Навчання - різновид складної індивідуальної та групової діяльності, спрямованої на придбання знань, навичок і вмінь, на формування якостей, необхідних для підтримання постійної бойової готовності і ведення бойових

дій. Важливим завданням навчання є злагодження, сколачивання підрозділів і частин, тобто формування колективного бойової майстерності. Навчальна діяльність організується в умовах, максимально наближених до бойової обстановки. Вона характеризується підвищеною пізнавальною активністю, джерелами якої (мотивами) є свідомість військового обов'язку, інтерес до військових знань, боротьба за виконання соціалістичних зобов'язань та ін.

Бойова діяльність - такий вид військової діяльності, яка здійснюється в умовах бою, війни. Вона характеризується: великий соціально-політичною значимістю, практичним застосуванням зброї і бойової техніки, своєрідністю цілей (знищення супротивника), екстремальними умовами (небезпека, раптовість і т.д.); незвичайно високим напруженням усіх сил воїнів. У бойовій діяльності в психологічному відношенні виділяються кидок, поєдинок (боротьба).

Кидок - дія, в якому виключно важкий початок, пов'язане з необхідністю зважитися, відважитися на небезпечний ризикований крок. Іноді це короткочасне, навіть миттєве, дія, виконання якого, тим не менше, вимагає великої, часом граничного, вольового зусилля, подолання внутрішнього опору - почуття страху, невідомості, невпевненості в позитивному результаті починання та інших внутрішніх труднощів. Початок руху в атаку, стрибок з парашутом, проникнення в приміщення, що горить або занурення в холодну воду - приклади дій, виконання яких починається з подолання значного психологічного перешкоди. Мова йде про дійсно психологічному (внутрішньому) перешкоді, так як очевидно, що, наприклад, лежачому людині фізично абсолютно не важко встати, точно так само фізично легко зробити півкроку для стрибка. Деякі воїни-водії, які мають досвід подолання такого роду перешкод, говорять про свої переживання так: «Знаю, що треба рухатися слідом за розривами снарядів, хочу натиснути на «газ», але нога не слухається». Підготовка воїна, формування бійцівського характеру неодмінно включають вироблення рішучості, здатності до кидка.

Поєдинок (боротьба) - типова форма бойової діяльності, її найважливіша відмітна властивість. Це боротьба людини з людиною, з конкретним супротивником, специфічне (негативне) взаємодія з ним з метою завдати йому максимальний збиток, аж до повного знищення, і в той же час зберегти себе і свої сили. Нерідко, однак, перемога досягається, коли є рішучість віддати все для неї, в тому числі і саме життя. У збройному протиборстві успіх залежить від волі, здатності до максимального напруження сил, від уміння розгадувати задуми і наміри супротивника і приховувати свої плани, здатності перевершити його, скажімо, в швидкості руху і розгортання, точності вогню, якості і оперативності рішень, скритності, розвідці і маскуванню, рівні бойової виучки, дисципліни, якості зброї [84].

Життєдіяльність військового колективу в значній мірі визначається характером взаємовідносин між його членами. Наприклад, доброзичливі взаємини, спрямовані на підтримку один одного, підвищують якість навчально-бойової діяльності, а не склалися - руйнують колектив і ускладнюють спільну діяльність його членів, перешкоджають його згуртуванню і породжують конфлікти. Командиру військового колективу необхідно завжди про це пам'ятати.

Термін «взаємини» означає різні зв'язки і сторони взаємодії між людьми. Він застосовується в педагогіці, виховному процесі, психології і т.д. За своїм змістом він широкий і включає в себе різноманітні форми і види психологічних своїх людей. У військових колективах (групах) також здійснюється виховний процес, а відносини між військовослужбовцями, як правило, складаються на основі взаємного пізнання, міжособистісних дій і взаємних оцінок в ході військової служби.

Відносини між військовослужбовцями регламентуються як законами, що діють в суспільстві, так і військовими статутами, мають силу законів. У них сформульовані основні принципи взаємовідносин: єдиноначальність, субординація, військове товариство і дружба, колективізм, військова ввічливість, честь і гідність, справедливість, гуманізм та ін.

Дані принципи виступають правової та моральної основами взаємовідносин як службового (офіційного), так і неслужбового (неформального) характерів. Службові взаємини проявляються при виконанні воєннофункціональних обов'язків: бойового чергування, вартової і внутрішньої (вахтової) служби, навчально-бойових та інших службових завдань. Неформальні взаємовідносини формуються і розвиваються в міжособистісних контактах військовослужбовців, насамперед у сфері побуту, відпочинку і дозвілля. Тут грають роль індивідуально-психологічні особливості кожного воїна.

Основними формами взаємовідносин є: спілкування, спільна діяльність, поведінкові акти (вчинки). Існує безліч підстав (ознак) для класифікації взаємовідносин між військовослужбовцями: по формі побудови (офіційні і неофіційні); по сфері діяльності (службові, громадські).

Найширший різновидом взаємовідносин є товариські відносини. Вони засновані, як правило, на ділових контактах, де цілі, засоби і результати спільної діяльності і спілкування визначають розвиток зв'язків і розподілу загальних функцій. Звідси і усталена форма звернення військовослужбовців друг до одного - «товариш».

Дружба - також один з різновидів взаємовідносин людей, що виникає з взаємного сприяння і розуміння. Вона починається з симпатії до іншої людини, його поваги. Якщо симпатія заснована, як правило, на емоціях, то повага - на визнанні високих моральних якостей іншої особистості [13].

1.4 Перфекціонізм і рівень самооцінки

Перфекціонізм (від фр. Perfection) - переконаність у тому, що вдосконалення, як власне, так і інших людей, є тією метою, до якої має прагнути людина. Поняття перфекціонізму виникло в протестантському середовищі XIX століття, пізніше трансформувалося в класичний перфекціонізм І. Канта, Г. Лейбніца, марксистів і передбачало, насамперед,

внутрішнє вдосконалення в моральності, розвиток талантів та обдарувань. Ніцшеанська філософія надлюдини також є різновидом перфекціонізму.

На побутовому рівні перфекціонізмом називається надмірне прагнення до досконалості, схильність пред'являти самому собі і оточуючим людям дуже високі вимоги. Іноді перфекціонізм називають «синдромом відмінника» - через бажання все в житті робити на «відмінно».

У шкільному та студентському віці така поведінка більш типово для дівчат через їх більшої схильності слідувати соціальним нормам, проте може розвиватися і у молодих людей.

З психологічної точки зору перфекціонізм - особистісна риса зі складною структурою. Її основні ознаки:

Завищений рівень домагань і висока вимогливість до себе;

Високі стандарти діяльності і орієнтація на «найуспішніших»;

Сприйняття інших людей як вимогливих і критикують;

Постійне порівняння себе з оточуючими;

Оцінка та планування діяльності за принципом «все або нічого» (поляризоване мислення);

Фіксація уваги на власних невдачах та помилках.

Прагнучи довести будь-яку справу до ідеалу, «шліфуючи» кожен дрібниці, перфекціоністи постійно відчують сумніви у якості виконаної роботи, вкрай чутливі до критики і практично не мають можливості відчувати задоволення від результатів своєї діяльності через переконання, що вона виконана недостатньо добре.

Надмірне прагнення до досконалості часто обертається самотністю (неможливо знайти друзів, що відповідають надвисоким вимогам), відсутністю можливості відпочивати і розважатися (прагнення ідеально виконувати навіть незначні справи віднімає величезну кількість часу) і нервовими розладами, до яких призводить постійна напруга (тому відмінні результати треба постійно підтверджувати). Перфекціоністи болісно реагують

на будь-яку критику, важко пристосовуються до нових умов; з оточуючими людьми вони нерідко воліють не співпрацювати, а змагатися і змагатися.

Типові думки та переконання перфекціоністів, що стосуються самих себе і їх ставлення до оточуючих:

1. Працюючи над чим-небудь, я не можу розслабитися, поки не доведу справу до досконалості. Бути кращим - це мета мого життя.
2. Люди повинні все робити якісно, якщо вони за щось беруться.
3. У будь-якій справі потрібно викладатися «по повній програмі».
4. Не потрібно залишати людям жодного приводу засумніватися в твоєму досконало.
5. Я намагаюся не спілкуватися з людьми, які ні до чого не прагнуть.
6. Мені потрібні матеріальні підтвердження мого успіху.
7. Мене дратує, коли люди допускають помилки у простих справах.
8. Я не поважаю звичайних, нічим не примітних людей.
9. Люди, яких я ціную, не повинні мене підводити.
10. Всі справи однаково важливі.
11. Я постійно працюю над собою, прагну бути краще з кожним днем, з кожним наступним завданням.
12. Я засмучуюсь, якщо знаходжу помилку у своїй роботі.

Надмірне прагнення до досконалості пов'язане з хронічним почуттям емоційного дискомфорту, низькою продуктивністю діяльності, ризиком психічних розладів і навіть ризиком суїцидальної поведінки.

Рано чи пізно все перфекціоністи починають відчувати втому, тривоги і безнадії. Часті виникають різні проблеми зі здоров'ям на тлі хронічного стресу і виснаження: головні болі, слабкість, загострення хронічних захворювань. На тлі постійної напруги досить імовірно розвиток неврозу. Науковими дослідженнями підтверджено, що серед перфекціоністів багато людей, які страждають серйозними тривожними і депресивними розладами.

Психологи радять перфекціоніст дотримуватися наступних рекомендацій:

0. Навчитися розрізняти цілі за ступенем їх важливості, розставляти пріоритети і розподіляти свої зусилля кращим чином.
1. Навчитися розслаблятися. Для збереження фізичного і емоційного здоров'я чергувати напруга і відпочинок.
2. Перестати порівнювати себе з іншими людьми. Усвідомлювати і цінувати власну унікальність і унікальність інших людей. Радіти і своїм, і чужим успіхам, не лаючи себе за невдачі, а сприймаючи їх як невід'ємну, нормальну частину життя.
3. Хвалити себе. Навчитися бачити в собі не тільки недоліки, але й гідності, не пов'язані з досягненнями та успішністю. Стати більш поблажливими до недоліків і частіше нагадувати собі про свої достоїнства.
4. Навчитися отримувати задоволення від життя. Знайти собі хобі, заняття для душі - заради отримання задоволення, а не заради досягнення результатів.

Висновки до розділу I

Питання самосвідомості завжди привертали увагу дослідників. До невід'ємним структурним компонентам самосвідомості відносяться і самооцінка. Самооцінка це оцінка особистістю своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей.

Вивчення властивостей самосвідомості, адекватність самооцінки, структури і функції «Образ Я» представляє не тільки теоретичну, а й практичну важливість для розуміння факторів життєвих позицій особистості.

Над дослідженням самооцінки, її складових, а також впливу на життєдіяльність індивіда працювали наступні автори: С.Л.Рубинштейн, І.Ф.Сеченов, В.Бехтерєв, Б.Г. Ананьєв, Р. Берне, У. Джемс, В. Квінн, І.С. Кон, Е.Т. Соколова, А.В Захарова, Г.К. Валіцкас, Л.І Божович, М.Й Борішевській, Л.В Бороздіна, Б.С Братусь, Л.І Гавріщак. Вивченням рівня домагань займалися такі вчені як К. Левін, Дж. Френк, Ф. Хоппе та інші. А вивченням

самооцінки займалися такі вчені як У. Джемс, К. Левін, А.В. Захарова, Г.К.Валіцкас та інші.

Було виявлено, що між самооцінкою і рівнем домагань існує взаємозв'язок. Виявлено, що при гармонійному поєднанні самооцінки та рівня домагань може формуватися збалансована особистість, а при розбіжності цих параметрів - дискомфорт, що викликає підвищення тривожності. Так само це невідповідність може породити внутрішньоособистісний конфлікт. А підвищення самооцінки та рівня домагань може сприятливо позначитися на навчальній діяльності, а може викликати негативні наслідки. При підйомі самооцінки над рівнем домагань може виникати захисна стратегія по уникненню невдач. Це багато в чому залежить від прагнення людини до їх подолання і його здібностей, які підвищують його самооцінку і рівень домагань.

Таким чином, при написанні теоретичної частини нами були використані різні джерела. Було виявлено, що проблеми взаємозв'язку рівня домагань і самооцінки займаються багато вчених. Однією з головних проблем у вивченні взаємозв'язку рівня домагань і самооцінки є те, що самооцінка і рівень домагань мають багато визначень, але єдиного поняття немає. Особливо важливе значення самооцінка і рівень домагань грають в підлітковому віці, так як у підлітка з'являється потреба в самоствердженні, прагненні знайти себе в цьому житті. Було виявлено, що самооцінка тісно пов'язана з рівнем домагань. Рівень домагань може бути адекватним і неадекватним, завищеними або заниженими. Так само самооцінка може бути адекватною, неадекватною, високою або низькою. Були виділені три види самооцінки: прогностична, актуальна, ретроспективна. Дуже важливо, щоб самооцінка знайшла опору в соціумі, а інакше можуть бути негативні наслідки як для підлітка, так і для оточуючих його людей. При сприятливому поєднанні рівня домагань і самооцінки може формуватися збалансована особистість, а при розбіжності їх - дискомфорт, що викликає підвищення тривожності. Дуже важливо, щоб самооцінка і рівень домагань не перевищували один одного,

тому що якщо буде навпаки, то це буде негативно позначатися на навчальній діяльності та на здоров'я підлітків. Самооцінка і рівень домагань впливають на соціальний стан підлітків в групі і на формування підлітка як особистість і його взаємини з оточуючими. Тому для повного дослідження проблеми взаємозв'язку рівня домагань і самооцінки у підлітків і як вони пов'язані з їх соціальним становищем в групі нам необхідно провести дослідно-експериментальну частину, яка дасть відповіді на всі цікаві для нас питання.

Аналіз літературних джерел і наукових досліджень дозволяють нам прийняти підхід до вивчення самооцінки та рівня домагання як єдиної динамічної системи, так як самооцінка і рівень домагання функціонують у взаємозв'язку, взаємодії та взаємовпливі компонентів. Це дозволяє нам розглядати систему як динамічну.

РОЗДІЛ II МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

2.1 Моделювання «Я – концепції» та самооцінки особистості

Перехід від звичних життєвих умов до екстремальних, наприклад, до служби в рядах Української армії, являє собою стресовий стан або проміжний стан, коли як на біологічному, так і на психологічному рівні у особистості відбувається різка зміна. Така зміна відбувається не тільки у відношенні оточуючих світу, але і щодо свого "Я". За І.Пригожиним, для цього процесу характерна стадія режиму над швидкого наростання стану системи, а не визначеність напрямки її подальшого розвитку робить його складно керованим. Інтерес до пошуку шляхів управління процесом трансформації особистості космонавта в умовах тривалого польоту або роботи на космічному об'єкті чи іншій планеті вимагає дослідження процесу зміни психологічного стану особистості в період зміни умов її існування. Використання системного підходу до вивчення особистості дозволяє сфокусувати увагу на її структурному компоненті - "Я - концепції", в яку повинні бути включені взаємодіючі і взаємодоповнюючі елементи: "Я-образ", Самооцінка, Самовизначення, Самоактуалізація. Тут виникає природне запитання, в яких напрямках йде процес зміни параметрів психологічного стану особистості - в когнітивному або емоційному. Природно було припустити, що в період зміни умов існування "Я-образи" відображають спрямованість розвитку психологічного стану особистості. Така гіпотеза підтверджується емпіричними дослідженнями людей у віці від 20 до 60 років, що займають різні професійно-статусні позиції, і тривало в ізолюваних умовах протікання трансформаційного процесу відносин в системі вищого порядку. Особливим робить цей процес умови тривалої групової ізолюваності, так як замкнутість групи припускає здатність кожного учасника змінювати звичну форму виконання завдань, знижуючи або підвищуючи свій професійно - статусний

рівень. Параметрами психологічного стану системи "Я-концепції" виступали продукти прояви внутрішньої трансформації - рівень адаптованості, особистісної та ситуативної тривожності, тривоги, субдепресії, самопочуття, активності, настрою і ставлення до власного "Я-образу".

Нашою метою є пошук шляхів управління трансформацією особистості при переході від нормального стану до екстремального. За основу ми взяли управління конфліктної напруги у вигляді (17) і керування прийняття рішень (5), в яких в праву частину ввели відповідно деякі функції трансформації особистісних (внутрішніх) властивостей

$$p_2 = D_p T_s / A_d T_r A_p N_d A_c \text{ и } p_1 = A_d T_r A_p N_d A_c / D_p T_s:$$

$$(\bar{\sigma} + a s^2)(1/\bar{s} - 1) = \Re C_{ex} p_2 = \pi_2 \quad (A)$$

$$(\bar{\theta}_i + \bar{a} \bar{I}_i^2)(1/\bar{I}_i - \beta) = \Re \phi p_1 = \pi_1 \quad (B)$$

Тут в якості гіпотези першого наближення прийнято, що при фіксованому комплексі зовнішнього впливу

конфліктне напруга:

прямо пропорційно: депресії D_p , тривожності T_s , і обернено пропорційно: адаптованості A_d , тривозі T_i , самооцінці A_p , настрою N_d , активності A_c , тобто

$$p_2 = D_p T_s / A_d T_r A_p N_d A_c,$$

ефективність прийнятих рішень

прямо пропорційно: адаптованості A_d , тривозі T_i , самооцінці A_p , настрою N_d , активності A_c , і обернено пропорційно: депресії D_p , тривожності T_s ,

$$\text{тобто } p_1 = A_d T_r A_p N_d A_c / D_p T_s.$$

Для кількісної оцінки зазначених вище факторів ми використовували теоретичні розробки, представлені вище і експериментальні дані Є. Падашулі [Б/ак 131] щодо впливу віку і гендеру на величину адаптованості, депресії, тривожності, тривоги, сомооцінки, настрою, активності (табл.1) .

В експериментах використовувалися психологічні тести: "Рівень адаптованості" (A.Furman), "Особистісна шкала прояву тривоги" (G. Taylor), "Рівень особистісної та ситуативної тривожності" (Ch. Spielberger), "Самопочуття, активність, настрій" (методика V. A. Doskin).

У якості піддослідних було обрано 400 осіб у віці від 30 до 60 років (250 чоловічої і 150 жіночої статі). Кількісний аналіз впливу особистісних чинників на зміну рівня конфліктності і на якість прийнятих космонавтів рішень вироблялося за наступною схемою. Менямся задається довільно рівень конфліктності космонавта або професіоналізму при прийнятті рішення від величини 0,2 до 0,9 і відповідно визначалися за розрахунковими графіками рис.4 і 5 відповідні їм зміни конфліктної напруги або якості прийнятих рішень. Ці зміни ставилися у відповідність з віковими групами космонавтів, варіації величини особистісних факторів які ми визначили експериментально і взяли їх за основу визначення конфліктної напруги або якості прийнятих космонавтами рішень.

Таблиця 2.1.1

Рівень особистісної адаптованості за експериментальними даними.

Вік	Чоловіки								
	Ad	Tr	Dr	Ac	Nd	Tr	Ts	Ap	Average
30	1,06	1,2	1,1	0,73	0,91	0,98	1,27	1,06	1,22
40	0,89	0,87	0,92	1,17	1,11	0,91	0,91	0,90	0,69
50	1,15	0,65	0,81	0,86	0,98	0,89	0,91	1,0	0,41
60	0,99	0,75	1,22	0,98	0,72	1,09	1,15	0,78	0,62
Жінки									
Вік	Ad	Tr	Dr	Ac	Nd	Tr	Ts	Ap	Average
30	1,05	1,08	1,03	1,21	1,07	1,09	0,82	1,06	1,43

40	0,87	1,03	1,03	1,06	1,06	0,98	0,85	1,11	0,96
50	1,11	1,22	1,03	1,04	1,04	1,09	0,94	1,11	1,72
60	0,91	0,70	0,94	1,06	0,86	0,89	0,97	1,0	0,47

Рівень конфліктності залежить не тільки від віку і гендеру кандидата, але і від ступеня використання сформованого рівня самооцінки "Я-образу" по відношенню до вибраного стандарту ($s \approx 0,3$). Конфліктність досягає максимального рівня у жінок до 50 років, що використовують 3 - кратний рівень самооцінки щодо обраного стандарту, мінімального - у чоловіків до 60 років (2,66 величини стандарту). Зміна ступеня використання самооцінки на один крок, з накладенням гендеру та віку, призводить до того, що між кандидатами з позначеними особистісними характеристиками розрив у показниках рівня конфліктності становить 92%. Також можна відзначити, що у жінок із збільшенням віку до 50 років рівень конфліктності зростає на 12%, після 50-ти років йде спад на 24%, але і в цьому випадку визначальним параметром при розрахунку виступає ступінь використання рівня самооцінки по відношенню до вибраного стандарту.

Як у чоловіків, так і у жінок рівень конфліктності залежить від їх віку та від ступеня рівня самооцінки щодо стандартного. Найбільш цікавим видається факт, що якщо виникає необхідність зниження рівня конфліктності на 20%, то при відборі кандидатів до 40лет найбільш підходящим буде жінка, що використовує $2/3$ величини стандартного рівня самооцінки, ніж чоловік, з $5/3$ і $7/3$ величини стандартного рівня самооцінки. Таким чином, якщо при формуванні екіпажу буде враховуватися рівень самооцінки "Я-образу" кандидатів, то визначальним параметром для зміни рівня конфліктності буде гендер, вік та ступінь використання самооцінки щодо обраного стандартного рівня.

Рівень якості прийняття рішення залежить від гендеру, віку і ступеня використаного рівня самооцінки "Я - образу" кандидата щодо обраного стандартного. Максимального рівня якість рішення досягає у жінок у віці від

40 і 50 років, мінімального - у чоловіків у віці до 60 років. Розрив у показниках становить 88%.

Якщо при відборі кандидатів враховується параметр рівня самооцінки, то при виборі кандидата у віковому періоді до 40 років визначальним буде його гендер і ступінь використання самооцінки щодо обраного стандартного рівня. Цей висновок підтверджується тим фактом, що якщо при відборі не врахувати гендер і вибрати кандидата, котрий використовує 3 стандарти, то цей вибір може призвести до того, що рівень якості прийнятого рішення не зміниться, так як у чоловіків цього вікового періоду дана міра використання самооцінки не впливає на зміну рівня якості рішення. Звідси випливає, що для підвищення рівня якості рішення вибір між кандидатами повинен робитися на користь жінок, що використовують 1,0 стандарт і вище. Якщо належить робити вибір між чоловіками у віці до 30 і 60 років (1,67 рівня стандарту), то для підвищення рівня якості рішення вибір повинен робитися на користь 30-ти річного, так як ступінь розриву між їх показниками становить 83%. Також необхідно враховувати, що у чоловіків у віці до 60 років (для 2,33; 2,66 і 3,0 величин стандарту) рівень самооцінки не впливає на зміну якості прийняття рішення.

Таким чином, враховуючи вищесказане, можна стверджувати, що для підвищення рівня якості прийняття рішення у складі екіпажу повинні бути жінка до 40 (50) років або чоловік до 50 років, що мають величину ступеня для самооцінки, рівну 2,66 від обраного стандарту, але тут також необхідно враховувати, що ступінь розриву між їх показниками становить 29% на користь жінок.

2.2 Моделювання поведінки особистості в екстремальній ситуації

Поміщення особи в незвичний для неї умови життєя, а саме в армію призводить інколи до важких психічних станів. Зазвичай це залежить від

індивідуальних особливостей солдата, адже ситуація позбавлення звичного стану життя по-різному впливає на особистість.

Успішність (або неуспішність) адаптації людини в умовах строкової служби, залежить передусім від її здатності до адаптації. Дослідження психологічної адаптації у військових строкової служби є актуальними для прогнозу їх поведінки в даному середовищі, а також для розроблення адекватних виховних впливів [137].

У психологічній літературі існують різні підходи до визначення феномену психологічної адаптації. Як системну реакцію організму, що забезпечує можливість всіх видів соціальної діяльності розуміє психологічну адаптацію В.І.Медведєв, з свого боку, Р.М.Баєвський вважає, що процеси адаптації спрямовані на підтримання рівноваги між організмом і середовищем [69, 93]. Згідно Ф.Б.Березіна під психологічною адаптацією розуміється безперервний процес активного пристосування психіки особистості до умов фізичного і соціального середовища, а також результат цього процесу [28]. Ефективність психологічної адаптації залежить також від того, наскільки адекватно індивід сприймає себе і свої соціальні зв'язки, викривлене чи недостатньо розвинуте уявлення про себе веде до порушень адаптації. Процес адаптації залежить також від цілей, ціннісних орієнтацій особистості, прийняттям свого соціального статусу [196].

Відповідно до розроблення Б.С.Братусем критеріїв диференціації нормальної особистості від аномальної, виділяються певні стратегії психологічної адаптації, а саме:

- бажання змінити зовнішні обставини;
- ухиляння від розв'язки проблеми, пошук відповідного середовища що сприяло б адаптативності індивіда;
- змінення своєї внутрішньої структури [34].

Вказаним стратегіям адаптації відповідають типи поведінкових реакцій за К.Хорні. На думку В.П.Вахова, адаптація в стресогенній ситуації набуває форм гіпердинамічних та гіперпсихічних реакцій. В ситуаціях особливого

нервово-психічного напруження здебільшого мають місце дезадаптивні реакції. До них належать відмова від свідомого контролю свого стану, а також захоплення надмірними емоційними реакціями [77, 217].

Прихильники соціально-когнітивного напрямку дотримуються думки про те, що поведінка особистості в умовах психологічної адаптації регулюється складною взаємодією між внутрішніми явищами (віра, очікування, самосприйняття) та факторами оточення [198].

Основною умовою виникнення психологічного стресу під впливом інших умов під час строкової служби вважається сприйняття особистістю загрози, особливо тоді, коли загроза торкається найбільш значимих людських цінностей. Класифікація виявів і форм психологічного стресу здійснюється відповідно до провідних факторів середовища, що впливають на особистість військовозабоєв'язаного:

- внутрішньоособистісний стрес (нереалізовані потреби, безцільне існування);
- міжособистісний стрес (суб'єктивна оцінка труднощів міжособистісного взаєморозуміння, наявності актуальних конфліктів);
- особистісний стрес (порушення існуючих соціальних ролей);
- робочий стрес (професійний та організаційний) [176].

Як особливу форму психологічного стресу, виділяють стрес, який виникає під впливом на індивіда стресогенних факторів, що мають місце в умовах строкової служби [196]. Виявлено, що у процесі адаптації особистості до нового соціального середовища, під дією екстремальних обставин в умовах довготривалої напруги відбувається порушення механізму психологічної адаптації, яка відбувається поетапно [196, 215]. Психологічна криза проходить чотири стадії:

- первинне збільшення психологічної напруги, що супроводжується різноманітними спробами пристосування до ситуації;
- подальший зріст напруги в умовах, коли здійснені спроби залишаються безрезультатними;

- подальше збільшення психологічної напруги;
- якщо всі спроби пристосуватись до ситуації залишаються марними настає стадія зриву, під час якої підвищується тривога, депресія, почуття безпомічності і безнадії, дезорганізація особистості.

Наведені вище стадії довготривалого невротичного стресу описані Г.І. Косицьким [196]. Очевидно, що різноманітні варіанти адаптативних порушень проявляються не ізольовано, а в певних взаємовідношеннях один з одним, що відрізняються ступенем вираженості і характером переваги одного з них. Причиною цього є те, що виникнення стану психологічної дезадаптації можливе не тільки в ситуації дезорганізації окремих, домінантних для адаптативних можливостей особистості підсистем, а за умови порушення функціональних можливостей адаптаційної системи в цілому.

Якщо процес дезадаптації набуває затяжного характеру, то вищеописані синдроми формуються поетапно, в порядку зростання міри своєї вираженості. Спочатку відбувається порушення психологічної адаптації, яка призводить до зниження ефективності функціонування психологічної сфери і, відповідно, ефективності інтелектуальної діяльності. Подібні процеси є наслідком дезадаптації функціональних ланок, що забезпечують переробку інформації (її пошук, сприйняття, аналіз і синтез, збереження і використання), вони руйнуються або функціонують на більш низькому рівні. Психічна напруга проявляється у зниженні стійкості психічних функцій, загальмованості інтелектуальних операцій, імпульсивність реакцій, генералізовані зриви діяльності, що супроводжуються відчуттям байдужості, приреченості і депресії [43, 57].

На другому етапі додається погіршення процесу міжособистісної взаємодії. Адже соціальна дезадаптація є наслідком будь-якого межового психічного розладу. На третьому етапі настають фізіологічні зрушення [57, 60].

Порушення психологічної адаптації в ситуаціях, що визначаються як неминучі, в яких дія закінчена і подію неможливо змінити (вирок суду і

подальше позбавлення волі) слугує можливістю, точніше поштовхом формування неврівноважених станів низького рівня, що включають у себе стан безвихідності, втоми, горя, пригніченості, тривоги, депресії і неприязні. Такі стани характеризуються довготривалістю, можуть протікати роками, навіть десятиліттями [110].

Узагальнення психологічних поглядів, що стосуються типології особистості, дозволяє визначити кримінологічнозначимі типи особистості, які впливають на перебіг психологічної адаптації особистості в умовах проходження строкової служби. Серед таких типів виділяють:

збудливий (епілептоїдний);
некерований;
напористий (паранояльний);
активний (гіпертимний);
демонстративний (істероїдний);
безвільний (нестійкий) [52, 135, 136, 238].

У зарубіжній психології прийнято класифікувати за такими чотирма позиціями:

делінквентність, порушення соціалізації;
психопатизація, агресивність;
пригніченість, тривожність, невротизація;
психологічна незрілість, неадекватність сприйняття навколишнього [245, 247].

Трансформація індивідуального досвіду особистості під час строкової служби чи вибір стратегії поведінки у ситуації соціального контролю і чисельними обмеженнями армійського середовища, має прямий зв'язок із екстраверсією, тобто базовою, за Юнгом, типологічною характеристикою [238].

Спираючись на положення Е.Еріксона [236, 239], який пропонує більш широкий підхід до поняття адаптації, можна виділити такі особливості її протікання:

протиріччя ► тривога —► захисні реакції
індивіда

Відповідно до наведеної вище схеми сприйняття індивідом нових соціально-психологічних умов, яких неможливо уникнути, відбувається за двома напрямками. В одному випадку психологічна адаптованість особистості проявляється в гармонійній рівновазі, в іншому випадку виникає конфлікт. Останній відбувається в разі недостатності захисних реакцій індивіда. Дослідники виділяють два рівні адаптованості: адаптація і дезадаптація. Адаптація полягає в досягненні оптимального взаємовідношення між особистістю і середовищем. Дезадаптація характеризується відсутністю динамічної рівноваги між особистістю і середовищем внаслідок домінування певних реакцій або невідповідності певних особистісних диспозицій [196, 203]. Пенітенціарний стрес в більшості випадків характеризується саме реакціями дезадаптації.

Невід'ємною особливістю особистісної динаміки під час строкової служби є постійне відчуття особистістю тривоги. Причиною її виникнення є ситуація невизначеної небезпеки, проявляється даний емоційний стан в очікуванні можливого несприятливого розвитку подій. Тривога протистає адаптативній поведінці. Тривожність, закономірним чином виникає тоді, коли індивід стикається з критичним, несхвальним відношенням оточуючих, що сприймається як загроза своєму "Я" і коли індивід відчуває свою невідповідність умовам щоденного життя [192]. Виділяють: особистісну тривожність як рису характеру, що зумовлює готовність до тривожних реакцій (даний вид тривожності пов'язаний з невротизмом; і ситуативну тривожність, або актуальну тривогу, як психічний стан певного конкретного моменту).

Фройд виділив три види тривоги: [226, 240] реалістичну, невротичну і моральну. Реалістична тривога являє собою емоційну відповідь на загрозу, або розуміння особистістю реальної небезпеки зовнішнього світу чи середовища, в яке потрапила особистість. Цей вид тривоги відповідає стану страху, що виникає на початковому етапі адаптації засудженого в умовах проходження

строкової служби. Як тільки загроза зникає, актуальна тривога зменшується. Це допомагає особистості забезпечити собі певну психологічну автономність.

Невротична тривога зумовлюється нездатністю Его контролювати інстинктивні потяги [240]. Невротична тривога притаманна солдатам строкової служби в тому випадку, коли джерело небезпеки стає предметом внутрішнього світу особистості. Моральна тривога виникає з страху покарання. Цей вид тривоги, як і реалістична, має місце на початковому етапі проходження строкової служби в умовах ізоляції від суспільства. Згідно теорії Р. Лазаруса [213, 222], тривога, яка виникає у осіб строкової служби, є комплексним процесом, що включає стрес, когнітивну оцінку загрози, переоцінку, механізм перекриття, подолання стресу та емоційну реакцію особистості. Із збільшенням загрози збільшується тривога. Таке явище дуже часто трапляється при збільшенні вимог та посиленні дисципліни до військового строкової служби.

В умовах строкової служби рівень стресових реакцій особистості залежить від суб'єктивної оцінки ним об'єкта, втрата якого підсилюється даною ситуацією. Чим вона вища, тим більш стресогенним для особистості є ця подія. При виникненні стресу у військового строкової служби можуть редукуватися захисні механізми психіки, що призводить до психологічної травми. Перебування в стресогенній ситуації веде до закріплення надлишкових психофізіологічних навичок реагування на певні впливи середовища, пов'язані із усвідомленням потенційної небезпеки. Постійна напруга і негативні емоції чинять свій вплив на глибинні нейробіологічні і психофізіологічні системи регуляції людської поведінки: порушення сну, високий рівень роздратованості, агресивності, надлишкової настороженості, постійне очікування небезпеки, звуження кола знайомств, зникає цікавість до життя.

Очікування закінчення строкової служби призводить до певних змін у особистісних структурах. При наближенні строку закінчення служби, як і на початку служби, з'являється страх, тривога, яка носить назву "афект уникнення

об'єкту". В цей період загострюються акцентуації характеру. Знову виникає стресогенна ситуація. З виникненням нових обставин військовий строкової служби напружує всі свої сили і починає використовувати ті якості, які в нього краще виражені. В умовах очікування, що набувають екстремального вираження, військовий строкової служби знову, як і на початковому етапі служби, стає агресивнішим.

Узагальнюючи результати дослідження особистісної динаміки особистісних змін в умовах армійського режиму, можна зробити висновок, що процес адаптації у військових строкової служби має певні особливості.

Порушення психологічної адаптації призводить до певних особистісних змін:

зниження ефективності інтелектуальної діяльності;

зниження стійкості психічних функцій, що супроводжуються

відчуттям байдужості, приреченості;

погіршення процесу міжособистісної взаємодії;

підвищення рівня тривоги, агресивності;

зміна мотиваційно-ціннісної сфери, характерологічних та емоційних чинників;

На перебіг психологічної адаптації військових строкової служби в умовах армійського стресу впливають кримінологічно значимі типи особистості. Лише четверта частина військових строкової служби адаптовується. Всі інші, відчувають труднощі у адаптації, а це означає, що вони протягом служби постійно перебувають у стані стресу, який вони намагаються подолати індивідуально. В одному випадку вони в нових умовах обирають ті види діяльності, які полегшують пристосування. Вони втішають себе тим, що перебувають не в гіршому положенні, ніж.

Висновки до розділу II

Аналіз літературних джерел дозволив виявити слабкі місця в математичному моделюванні поведінки особистості, зокрема поведінки

військово службовця строкової служби. Математичне моделювання дає змогу не тільки знаходити нові шляхи в аналізі результатів, но й екстраполювати ті зміни, які відбуваються з молоддю, яка проходить строкову службу. Використання моделі «математична збірка» дозволяє виявити точку біфуркації та проаналізувати можливі результати кожного шляху, а також виявити спільні та специфічні риси. Представлена модель дозволяє виявити кількісний вплив на конфліктне напруження та на користь прийнятих солдатами рішень таких особистісних факторів, як депресія, тривожність, адаптованість, тривога, сомооцінка, настрої, активність.

Нами була використана модель Л.М.Пріснякової, яка розглядає трансформацію особистісних рис молоді та зміни, які відбуваються в самооцінці особистості. Процес постійних та різких переходів з одного стау в інший під час всієї служби стає майже непереривним, що повністю змінює задачі особистості. На пеший план виходять її низький рівень конфліктності і вміння приймати рішення в непереривному процесі змін в навколишньому середовищі.

Результати трансформації важливі при складанні планів роботи командирів рот для роботи з особовим складом підрозділів. Результати трансформації необхідно враховувати і військовому психологу, який знаходиться в кожній військовій частині. Сумісна робота командирів та психолога дозволить найбільш ефективніше та найбільш якісно здійснити процес адаптації молоді до військової служби.

РОЗДІЛ III ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ САМООЦІНКИ ВІЙСЬКОВИХ СТРОКОВОЇ СЛУЖБИ

3.1 Методи і методики дослідження

У нашому дослідженні відповідно цілям і завданням, а так само висунутої гіпотези використовувалися такі методи та методики дослідження :

Теоретичні методи: метод системного аналізу; метод порівнянь і узагальнень. Ці методи дозволяють проаналізувати інформаційну базу тобто наукові джерела у вигляді монографій, журнальних статей, наукових доповідей, а так само матеріалів наукових конференцій, офіційні доповіді у вигляді законодавчих і нормативних актів.

Емпіричні методи: психодіагностика; спостереження; результати власних розрахунків і отриманих емпіричних даних.

- Діагностика «Самооцінки психічних станів» по Г. Айзенку
- Методика Дембо-Рубінштейна
- Двохфакторна модель визначення темпераменту за Г. Айзенком
- Тест відмінностей між ідеальним і реальним Я G.M. Butler и G.V. Naigh (1954)
- Четирехмодальний емоційний запитальник Л. А. Рабинович

Математико-статистичні методи: методи середніх оцінок; метод експертних оцінок; кореляційний метод.

Серед експериментальних методів особливе значення мають методики які дозволяють представити результати в кількісному і якісному вираженні

Дослідження самооцінки за методом Дембо-Рубінштейн.

Тамара Дембо (Dembo), співробітниця Курта Левіна, запропонувала використовувати цю методику для дослідження уявлення про щастя (Блейхер В.М. Клінічна патопсихологія. - Ташкент, 1976. - С. 140-142.). Сусанна Яківна Рубінштейн, класик вітчизняної патопсихології, модифікувала методику Дембо для дослідження самооцінки. У 70-му році був виданий її підручник з

експериментальним методам патопсихології та досвіду їх застосування в клініці з коротким описом цієї психодіагностичної процедури. В даному описі наводиться процедура дослідження, якої Сусанна Яківна навчала студентів на своїх семінарах на факультеті психології МГУ ім. М.В.Ломоносова, значно розширена в порівнянні з оригінальним варіантом інтерпретації. В основі розширеної інтерпретації лежить досвід клінічного використання та викладання методики в психологічному практикумі П.В.Яншиним.

Тест призначений для психологічної діагностики стану самооцінки за наступними параметрами: висота самооцінки (фон настрою), стійкість самооцінки (емоційна стійкість), ступінь реалістичності та / або адекватності самооцінки (при її підвищенні), ступінь критичності, вимогливості до себе (при зниженні самооцінки), ступінь задоволеності собою (по прямим і непрямим індикаторами), рівень оптимізму (за прямими і непрямими індикаторами), інтегрованість усвідомленого і неусвідомлюваного рівнів самооцінки, суперечливість / несуперечність показників самооцінки, зрілість / незрілість ставлення до цінностей, наявність і характер компенсаторних механізмів, що беруть участь у формуванні «Я-концепції», характер і зміст проблем і їх компенсацій.

Ця методика дає можливість визначити кількісну самооцінку за показниками висоти. Традиційно виділяють три параметри самооцінки: висота; стійкість; адекватність.

Адекватна самооцінка дорівнює або відповідає / не відповідає реальним можливостям людини. Стійкість ця постійність і надситуативність виявлення оцінки себе.

У разі коли самооцінка розташовується в двох суміжних зонах, але різниця між мінімальною і максимальною відміткою знаходяться в прибудовах одного сектора, оцінка вважається стійкою. Нестійкою вважається самооцінка коли розмах складає два, три сектори, з частими і амплітудними змінами.

Опитувач Г. Айзенка - Особовий опитувач ЕРІ, 1963г., діагностує нейротизм і інтро-екстраверсію. Як показано в таблиці є типові темпераментні характеристики.

Таблиця 3.1.1

Темпераментні характеристики особи

	Стабільний	Нестабільний
Інтроверт	Спокійний Урівноважений Надійний Пасивний Миролубний	Тривожний Тихий Розмірений Песимістичний Ригідний
Екстраверт	Лідер Безтурботний Веселий Доброзичливий Говіркий	Неспокійний Агресивний Збуджений Імпульсивний Непостійний

Стабільному екстраверту відповідає сангвіністичний темперамент, стабільному інтроверту - флегматичний, нестабільного екстраверту - холеричний, нестабільного інтроверту - меланхолійний.

Опитувальник Г.Айзенка має кількісні характеристики, які розміщені на так званому «Колі Айзенка»:

Інтровертованність - від 0 до 12

Екстравертованність - від 12 до 24

Емоційна стабільність - від 0 до 12

Емоційна нестабільність - від 12 до 24

Методика самооцінки психічних станів по Г.Айзенку призначена для діагностики різних психічних станів:

Тривожності - схильності людини до частих та інтенсивних переживань стану тривоги;

Фрустрація - стан, викликаний неуспіхом задоволенні потреби, бажанням;

Ригідність - нездатність зміни наміченої програми діяльності в умовах, об'єктивно вимагають її перебудови;

Агресивність - нічим не спровокований ворожість людини по відношенню до інших людей і світу. Динаміка психічних станів за Г. Айзенком.

Табл.

3.1.2

Характеристика психічних станів та їх динаміки за Г. Айзенком

Бали	Інтерпретація			
	Тривожність	Фрустрація	Агресивність	Ригідність
0-7	Тривожності немає	Відсутня	Спокій	Гнучкість, легкий перехід
8-14	Середня тривожність	Середній рівень фрустрації	Середній рівень агресивності	Середній рівень ригідності
15-20	Висока тривожність	Низькасамооцінка, страх невдач	Відсутність стриманості, агресивність	Незмінність поведінки, поглядів, переконань. Сильно виражена ригідність

Тест відмінностей між ідеальним і реальним Я GM Butler і G.V. Haigh (1954) виділяє декілька завдань:

1. першим завданням є визначення в тому, яким Ви бачите себе.
2. другим завданням є визначення того, яким Вам хотілося б бачити себе.

3. третім завданням є визначення ступеня відмінності між Вашим реальним і ідеальним Я.

Для цього ми підрахуємо різницю між кількісними виразами реальної та ідеальної самостей, представлених у відповідних колонках. Наприклад, якщо в колонці реальної самості у певній самохарактеристики стоїть цифра 5, а в колонці ідеальної самості - 1, то фіксується різниця складе 4 бали. Підсумуйте різницю всіх 50 характеристик. Чим більша різниця між реальним та ідеальним Я, тим більше, по всій вірогідності, буде Ваша незадоволеність самими собою.

Четирехмодальний емоційний опитувальник Л. А. Рабінович

Ця методика являє з себе запитальник, що включає 46 питань, на які випробувані можуть дати чотири варіанти відповідей: «безумовно, так», «мабуть, так», «мабуть, ні» і «безумовно, ні». За перший відповідь випробуваний отримував 4 бали, за другий - 3 бали, за третій - 1 бал і за четвертий - 0 балів. До кожної емоції (радості, гніву, страху, печалі) відносяться по 12 питань - 2 питання є одночасно прямими для однієї модальності (радості або печалі) і зворотними для іншої.

Процедура анкетування й обчислення індивідуальних оцінок по кожній з модальностей така. Перед анкетуванням кожному випробуваному вручається письмова інструкція, запитальник і бланк для відповідей, який має 4 графи, відповідають 4 варіантам відповідей. Відповідно до інструкції, випробувані повинні заносити номери питань у ті графи бланка відповідей, які їм найбільше підходять. Відповіді випробовуваних оцінюються експериментатором за чотирибальною системою. Процедура обчислення індивідуальних оцінок по кожній з модальностей полягає в підсумовуванні кількості відповідей кожного із зазначених варіантів, множенні їх на ту кількість балів, яким даний варіант відповіді оцінюється, і підсумовуванні балів всіх варіантів відповідей. Максимально висока індивідуальна оцінка по кожній з модальностей - 48 балів, мінімальна - 0 балів.

Зважаючи на складність розуміння того, як підраховувати суму балів, зараховуваних при відповідях «ні», всі питання подібного типу перероблені мною з негативних відповідей на стверджувальні.

Питання цієї методики допомагають виявляти не власне емоції, а настрої, оптимізм чи песимізм, агресивність та інші характеристики особистості, що, власне, було зумовлене метою створення цього опитувальника: виявити стійкі емоційні переживання обстежуваних. Тому дану методику в значній мірі можна розглядати не як виявлення в чистому вигляді пережитих емоцій (радості, гніву, страху і печалі), а як схильність суб'єкта до оптимістичні або песимістичні, до позитивного або негативного емоційного фону.

3.2 Учасники дослідження та їх аналіз

У дослідженні формування особливостей самооцінки у військових строкової служби брали участь 120 осіб віком 18-19 років. Дослідження проходило на базі військової частини міста Дніпропетровська.

Табл.

3.2.1

Соціально-демографічна характеристика досліджуваної групи

№ п/п	Ім'я	Вік	Пол	Статус
1	Сергій П.	18	Ч	Солдат
2	Микита С.	19	Ч	Солдат
3	Артем К..	18	Ч	Солдат
4	Евгеній Я.	18	Ч	солдат
5	Юрій К.	19	Ч	Солдат
6	Микита Б.	18	Ч	Солдат
7	Микола Б.	19	Ч	Солдат
8	Віктор Б.	19	Ч	Солдат

9	Олексій Т.	18	Ч	Солдат
10	Андрій С.	18	Ч	Солдат
11	Антон Е.	19	Ч	Солдат
12	Олег О.	18	Ч	Солдат
13	Віктор О.	19	Ч	Солдат
14	Ян Л.	19	Ч	Солдат
15	Анатолій М.	18	Ч	Солдат
16	Вадим О.	18	Ч	Солдат
17	Артур О.	19	Ч	Солдат
18	Іван Ш.	18	Ч	Солдат
19	Кирил М.	18	Ч	Солдат
20	Юрій Л.	18	Ч	Солдат
21	Андрій С.	19	Ч	Солдат
22	Віктор М.	19	Ч	Солдат
23	Вадим Б.	19	Ч	Солдат
24	Олександр О.	19	Ч	Солдат
25	Олександр Е.	18	Ч	Солдат
26	Артем Г.	18	Ч	Солдат
27	Дмитро А.	18	Ч	Солдат
28	Андрій Г.	19	Ч	Солдат
29	Павло Л.	18	Ч	Солдат
30	Роман Е.	19	Ч	Солдат
31	Микола П.	19	Ч	солдат
32	Дмитро Д.	19	Ч	Солдат
33	Антон Г.	18	Ч	Солдат
34	Ярослав К.	19	Ч	Солдат
35	Олександр Д.	19	Ч	Солдат
36	Максим М.	18	Ч	Солдат
37	Валерій И.	18	Ч	Солдат

38	Юрій Р.	19	Ч	Солдат
39	Андрій Ж.	18	Ч	Солдат
40	Олександр С.	18	Ч	Солдат
41	Влад П.	18	Ч	Солдат
42	Тарас К.	19	Ч	Солдат
43	Віктор Б.	19	Ч	Солдат
44	Ігорь Ж.	19	Ч	Солдат
45	Родіон К.	19	Ч	Солдат
46	Олег Н.	18	Ч	Солдат
47	Олексій Т.	18	Ч	Солдат
48	Евгеній М.	18	Ч	Солдат
49	Віталій В.	19	Ч	Солдат
50	Максим М.	18	Ч	Солдат
51	Сергій Д.	18	Ч	Солдат
52	Сергій М.	19	Ч	Солдат
53	Віктор Ш.	18	Ч	Солдат
54	Володимир В.	18	Ч	Солдат
55	Анатолій К.	19	Ч	Солдат
56	Максим К.	18	Ч	Солдат
57	Вадим С.	19	Ч	Солдат
58	Руслан Б.	19	Ч	солдат
59	Артем Т.	18	Ч	Солдат
60	Денис Д.	18	Ч	Солдат
61	Назар З.	19	Ч	Солдат
62	Дмитро Т.	18	Ч	Солдат
63	Віктор Л.	19	Ч	Солдат
64	Анатолій Р.	19	Ч	Солдат
65	Микита К.	18	Ч	Солдат
66	Олексій Т.	18	Ч	Солдат

67	Антон Р.	19	Ч	Солдат
68	Ігор В.	18	Ч	Солдат
69	Ігор З.	18	Ч	Солдат
70	Олег С.	18	Ч	Солдат
71	Руслан С.	19	Ч	Солдат
72	Аркадій С.	19	Ч	Солдат
73	Олександр М.	19	Ч	Солдат
74	Олександр Б.	19	Ч	Солдат
75	Микита Б.	18	Ч	Солдат
76	Олег С.	18	Ч	Солдат
77	Артур Ж.	18	Ч	Солдат
78	Андрій Ш.	19	Ч	Солдат
79	Віктор В.	18	Ч	Солдат
80	Ян Н.	19	Ч	Солдат
81	Анатолій О.	19	Ч	Солдат
82	Радіон К.	19	Ч	Солдат
83	Вадим С.	18	Ч	Солдат
84	Віктор У.	19	Ч	Солдат
85	Рустам Р.	19	Ч	солдат
86	Олександр С.	18	Ч	Солдат
87	Віктор Т.	18	Ч	Солдат
88	Константин В.	19	Ч	Солдат
89	Олег Ч.	18	Ч	Солдат
90	В'ячеслав Д.	18	Ч	Солдат
91	Ярослав Ч.	18	Ч	Солдат
92	Артур В.	19	Ч	Солдат
93	Тарас Ф.	19	Ч	Солдат
94	Ярослав П.	19	Ч	Солдат
95	Олег М.	19	Ч	Солдат

96	Данило Д.	18	Ч	Солдат
97	Аркадій Н.	18	Ч	Солдат
98	Артур П.	18	Ч	Солдат
99	Нікіта С.	19	Ч	Солдат
100	Андрій Б.	18	Ч	Солдат
101	Ян Н.	19	Ч	Солдат
102	Анатолій О.	19	Ч	Солдат
103	Радіон К.	18	Ч	Солдат
104	Вадим С.	19	Ч	Солдат
105	Віктор У.	19	Ч	Солдат
106	Рустам Р.	18	Ч	Солдат
107	Олександр С.	18	Ч	Солдат
108	Віктор Т.	19	Ч	Солдат
109	Константин В.	18	Ч	Солдат
110	Олег Ч.	18	Ч	Солдат
111	В'ячеслав Д.	18	Ч	Солдат
112	Ярослав Ч.	19	Ч	солдат
113	Артур В.	19	Ч	Солдат
114	Тарас Ф.	19	Ч	Солдат
115	Ярослав П.	19	Ч	Солдат
116	Олег М.	18	Ч	Солдат
117	Данило Д.	18	Ч	Солдат
118	Аркадій Н.	18	Ч	Солдат
119	Артур П.	19	Ч	Солдат
120	Нікіта С.	18	Ч	Солдат

Аналіз результатів представлених в таблиці ... дозволив здійснити графічне представлення результатів по віковому параметру.

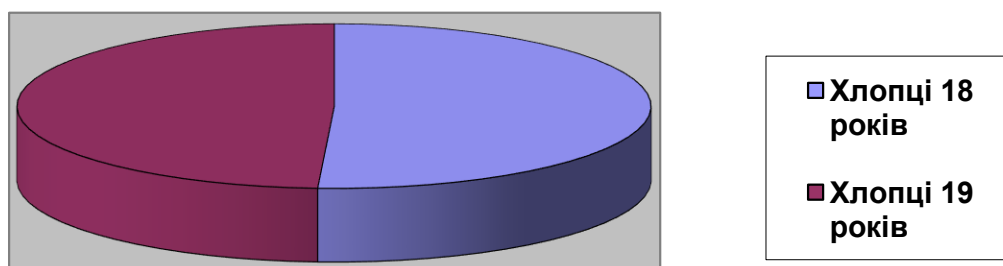

Рис.3.2.1 Вікові особливості солдат строкової служби, які брали участь в емпіричному дослідженні.

3.3 Результати діагностики та їх аналіз

3.3.1 Результати діагностики по методиці Дембо-Рубінштейна

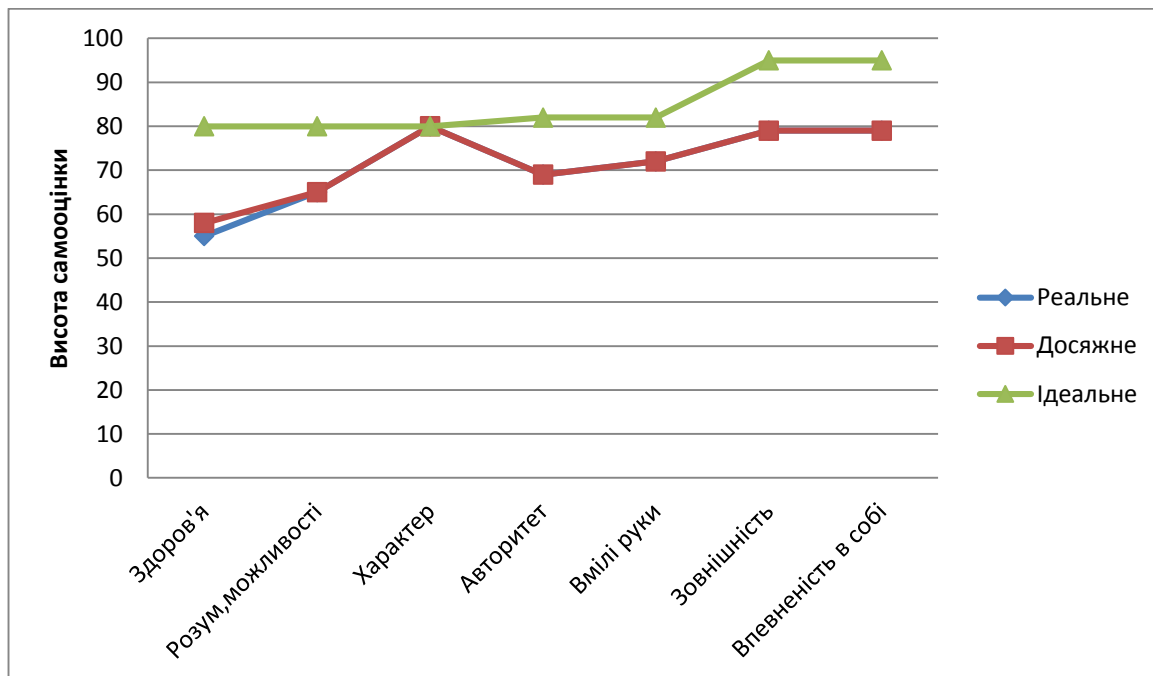
Для отримання кількісних показників і подальшого аналізу розглянемо результати діагностики по методиці Дембо-Рубінштейна за наступною схемою: - визначення середніх значень; - аналіз середніх значень; - виявлення тенденцій у зміні самооцінки в юнацькому віці.

Подальший аналіз дозволив поділити учасників дослідження на чотири групи:

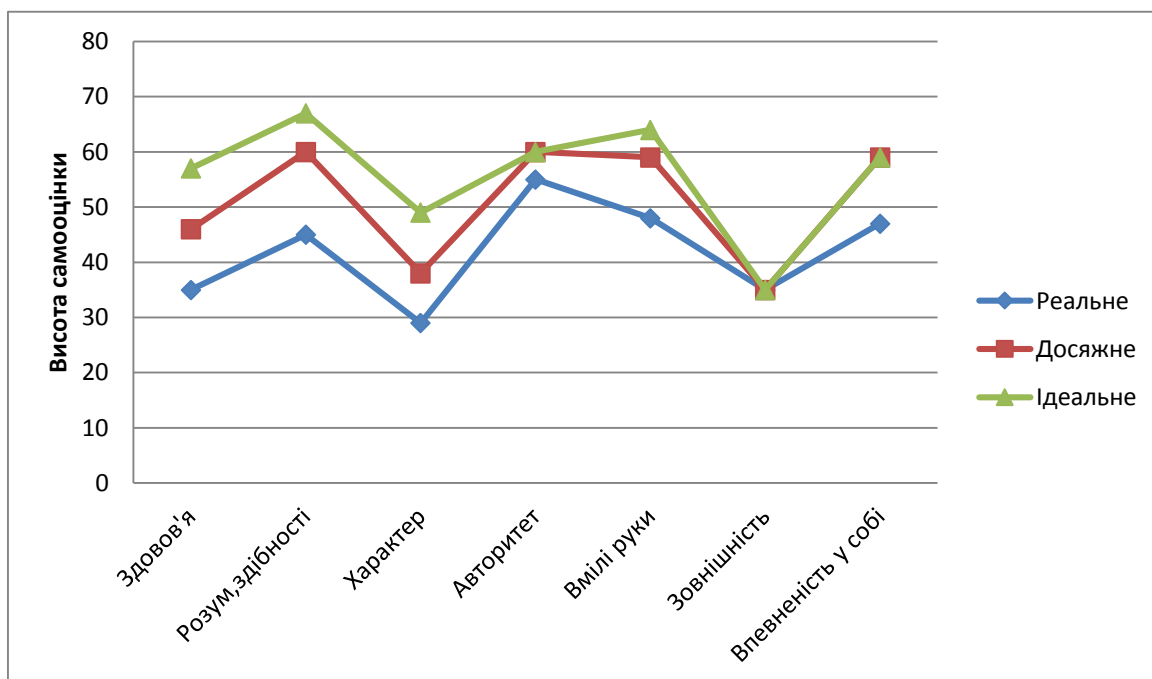
- I - Стійка (СО + РД) – 25 осіб;
- II – Стійка СО + Нестійкий РД – 25 осіб;
- III - Нестійка СО + Стійкий – 26 осіб;
- IV - Нестійка (СО + РД) – 44 особи.

Результати аналізу по кожному з позначених напрямів дозволили виявити такі особливості: Переважна більшість учасників дослідження належить мають стійку самооцінку - 50 осіб, нестійку самооцінку 70 осіб.

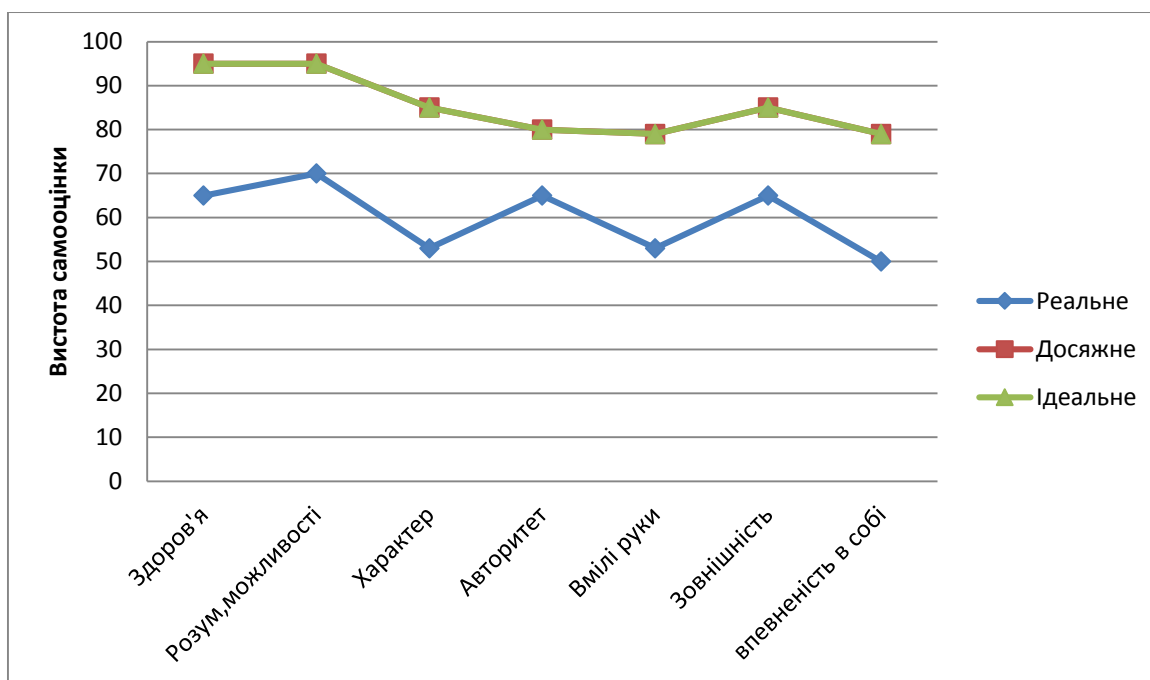
Результати аналізу приведені на рис.3.3.1.1.

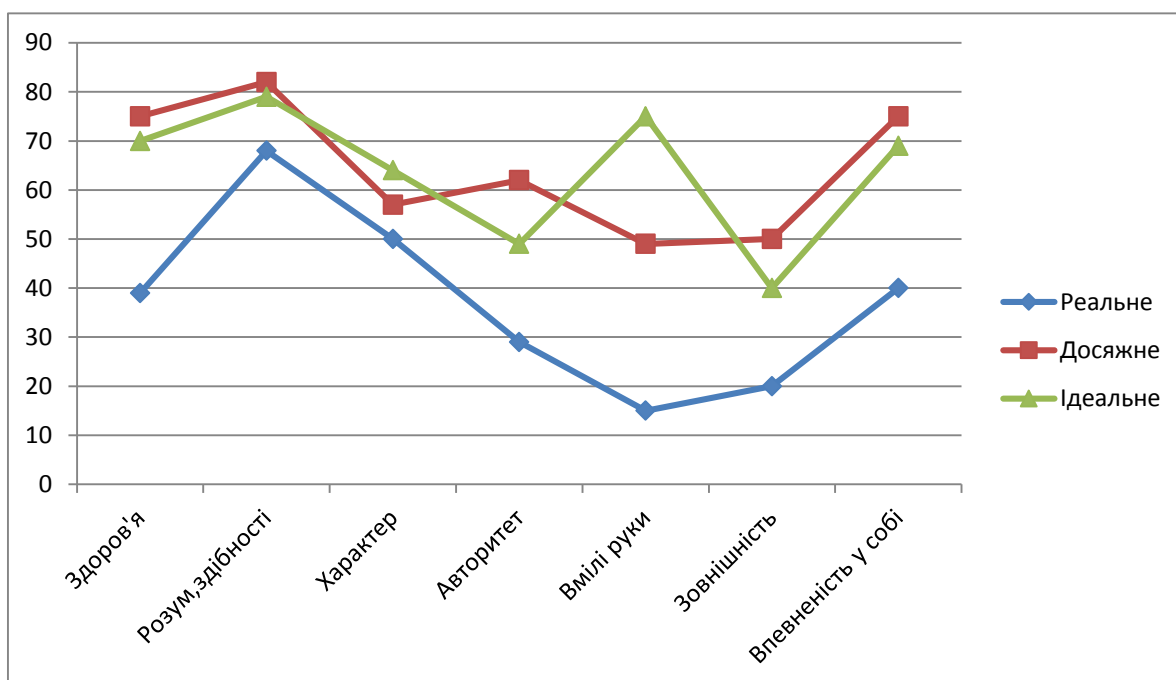
(А)

(Б)

(В)

(Г)

Рис.3.3.1.1 Приклад усереднених значень в групі I(рис.А) (СО + РД); та усереднених значень в групі II (рис.Б) (Стійка СО + Нестійкий РД); усередненні значення в групі III (рис. В) (Нестійка СО + Стійкий РД); та в IV групі (рис. Г) (Нестійка СО + РД).

В якості техніки діагностики самооцінки використовувалася модифікована методика Дембо-Рубінштейн (Бородіна 1986р).

Проаналізувавши групи з синхронно стійкими і нестійкими конструктами по методиці Дембо – Рубінштейн ми можемо стверджувати, що домінують особи з нестійкою самооцінкою 70 чоловік, зі стійкою самооцінкою – 50 осіб. З нестійким рівнем домагань 69 чоловік, а зі стійким – 51 особа.

3.3.2 Особистісний опитувальник Г. Айзенка на визначення темпераменту.

Результати діагностики за методикою Айзенка дозволяють виявити числові значення вираженості інтро - екстравертірованності, стабільності - нестабільності, тобто властивостей лежать в основі темпераменту.

Отримані числові значення дозволяють визначити місце розташування точки на колі Айзенка, а отже врахувати вплив інших типів темпераменту на прояви домінуючого. Результати наведені в таблиці

Табл.

3.3.2.1

Вікові особливості у прояві властивостей лежать в основі темпераменту в осіб зі стійкою самооцінкою.

Стійкі	Типи темпераменту			
	Флегматик	Меланхолік	Сангвінік	Холерик
Хлопці 18 років	7 (5,8%)	2 (1,7%)	10 (8,3%)	5 (4,2%)
Хлопці 19 років	3 (2,5%)	5 (4,2%)	7 (5,8%)	11 (9,2%)

Аналіз результатів таблиці свідчать, що в осіб зі стійкою самооцінкою домінують екстравертовані 33 особи (16 холериків і 17 сангвініків), всього лише 17 інтровертовані (10 флегматик і 7 меланхолік). Крім того ми виявили, що у представників із стійкою самооцінкою домінують особи стабільні, тобто 27 осіб (17 сангвініків і 10 флегматик), а нестабільні 23 особи (16 холериків і 7 меланхолік).

Так само було виявлено, що у хлопців 18 років домінують стабільні типи темпераменти над нестабільними, а у хлопців 19 років нестабільні домінують над стабільними.

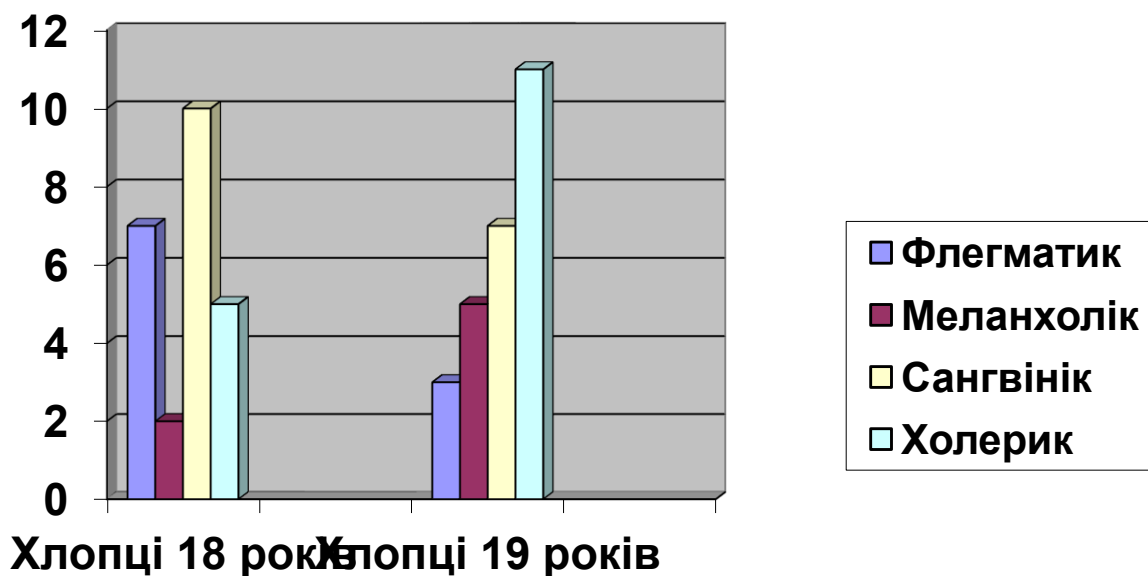

Рис.3.3.2.1 Темпераментні особливості бійців строкової служби зі стійкою самооцінкою (з урахуванням вікових особливостей).

Аналогічним чином проведемо аналіз і по особам, які мають нестійку самооцінку. Результати наведені в таблиці

Табл.

3.3.2.2

Особливості у прояві властивостей лежать в основі темпераменту в осіб з нестійкою самооцінкою.

Нестійкі	Типи темпераменту			
	Флегматик	Меланхолік	Сангвінік	Холерик

Хлопці 18 років	7 (5,8%)	7 (5,8%)	10 (8,3%)	15 (12,5%)
Хлопці 19 років	9 (7,5%)	5 (4,2%)	7 (5,8%)	10 (8,3%)

Аналіз результатів таблиці свідчить, що в осіб з нестабільною самооцінкою домінують екстравертовані 42 особи (25 холериків і 17 сангвініків), в той час як інтровертовані складають 28 осіб (12 меланхоліків і 16 флегматиків). Так само було виявлено, що у представників з нестабільною самооцінкою домінують особи емоційно нестабільні, тобто 37 осіб, а стабільні 33 людини.

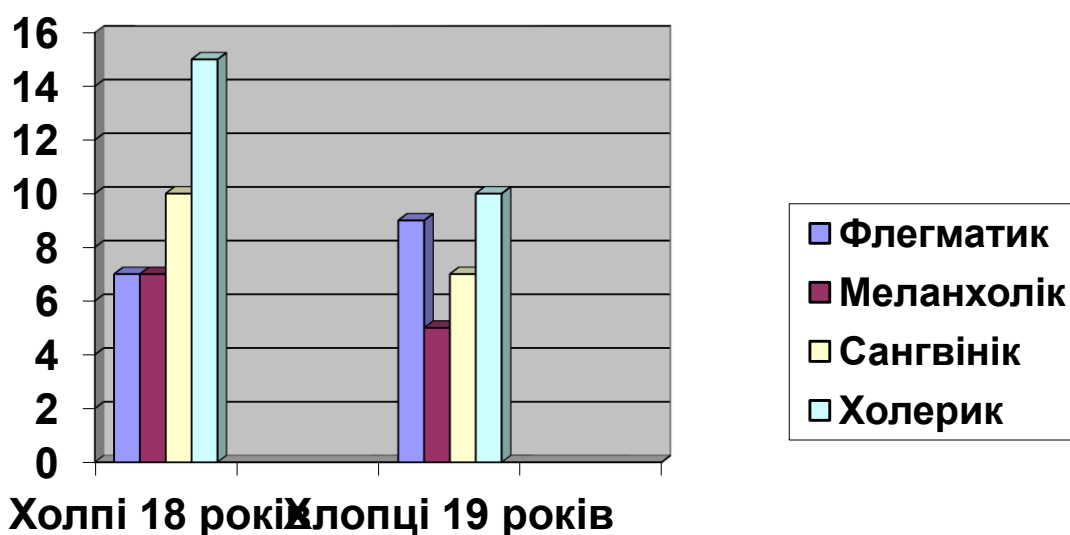

Рис.3.3.2.2 Темпераментні особливості бійців строкової служби з нестійкою самооцінкою (з урахуванням вікових особливостей).

Крім того ми виявили, що у хлопців 18 років нестабільні переважають над стабільними, у той час як у хлопців 19 років стабільні типи темпераменту домінують над нестабільними.

3.3.3 Методика «Самооцінки психічних станів» по Г.Айзенк.

Методика «Самооцінки психічних станів» допомагає отримати дані за шкалами: тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність. Причому є можливість визначити рівень вираженості по кожній шкалі як в кількісному, так і в якісному вигляді.

Наприклад, вираженість тривожності коливається від міні тривожності до середньої тривожності, від середньої до максимум тривожності. Результати діагностики представлені в таблиці

Таблиця.3.3.3.1

Вікові відмінності в самооцінці психічних станів у осіб із стійкою і нестійкою самооцінкою(у балах).

Шкали СО	Тривожність			Фрустрація			Агресивність			Ригідність		
	Ч(19)	Ч(18)	ср	Ч(19)	Ч(18)	ср	Ч(19)	Ч(18)	ср	Ч(19)	Ч(18)	ср
Стійка	6	9	7	9	8	8	9	10	9	8	10	9
Нестійка	7	9	8	8	9	8	11	11	11	11	10	10

Проаналізувавши данні в таблиці, ми бачимо, що у хлопців 19 років зі стійкою самооцінкою, по шкалі тривожність на три бали нижча ніж у хлопців 18 років, а також по шкалі ригідність менше на два бали, а по шкалам фрустрація і агресивність розбіжність лише в один бал. А у хлопців 19 років з нестійкою самооцінкою розбіжність в балах на один бал з хлопцями 18 років лише по шкалі фрустрація, на два бали більша тривожність у хлопців 19 років ніж у хлопців 18 років, а по шкалам агресивність і ригідність розбіжності в балах немає.

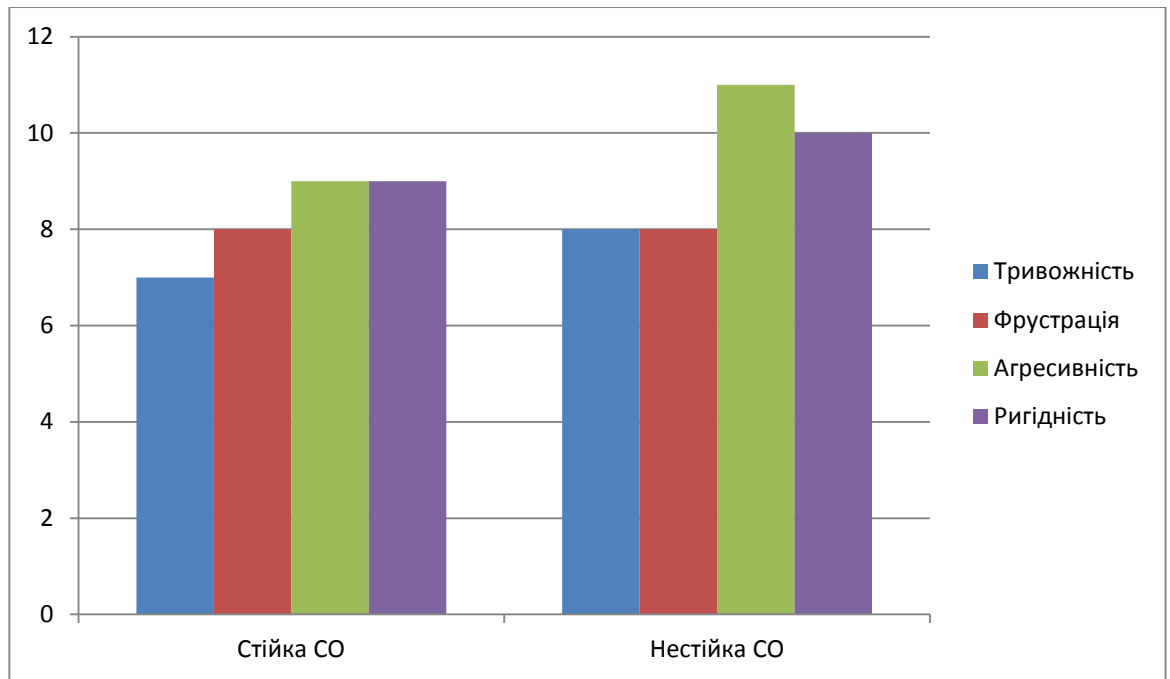

Рис.3.3.3.1 Порівняльний аналіз психічних станів у випробовуваних із стійкою і нестійкою самооцінкою

Аналіз рис. дозволяє нам зробити висновок, що особи з нестійкою самооцінкою більш фрустровані, агресивні та схильні до ригідності ніж за стійкою самооцінкою.

3.3.4 Чотирехмодальний емоційний опитувальник Л. А. Рабінович

Тест дозволяє виявити стійкі емоційні переживання респондентів, їх схильність до оптимістичності або песимістичності, до позитивного або негативного емоційного фону.

Табл.3.3.4.1

Показники емоційного переживання у осіб зі стійкою самооцінкою

Стійкі	Шкали емоційного переживання			
	Радість	Гнів	Страх	Печаль

Хлопці 18 років	28	12	11	5
Хлопці 19 років	12	21	19	12

Аналіз результатів таблиці свідчать, що хлопці зі стійкою самооцінкою віком 19 років мають вищі показники емоційного переживання по трьом шкалам, а саме по шкалі гнів, страх, печаль, ніж хлопці віком 18 років. Таким чином ми можемо припустити, що хлопці віком 19 років більш схильні до песимістичності та негативного емоційного стану.

Так само було виявлено, що хлопці 18 років більш схильні до оптимістичного, позитивного емоційного стану.

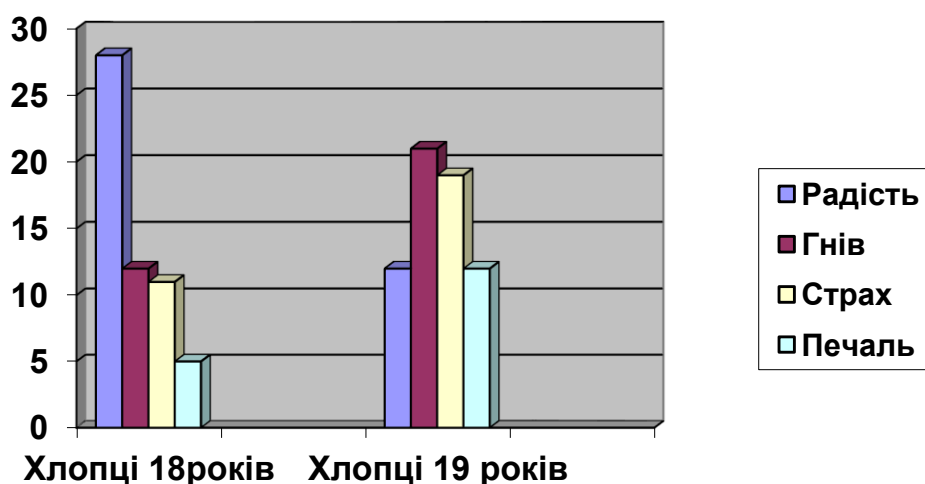

Рис.3.3.4.1 Показники емоційного переживання у осіб зі стійкою самооцінкою.

Табл.3.3.4.2

Показники емоційного переживання у осіб з нестійкою самооцінкою

Нестійкі	Шкали емоційного переживання			
	Радість	Гнів	Страх	Печаль
Хлопці 18 років	16	14	17	9

Хлопці 19 років	26	14	12	7
--------------------	----	----	----	---

Аналіз результатів таблиці свідчать, що хлопці з нестійкою самооцінкою віком 18 років мають вищі показники по шкалам страх і печаль, ніж хлопці 19 років. По шкалі радість вищі показники мають хлопці віком 19 років, а по шкалі гнів мають однаковий показник емоційного переживання.

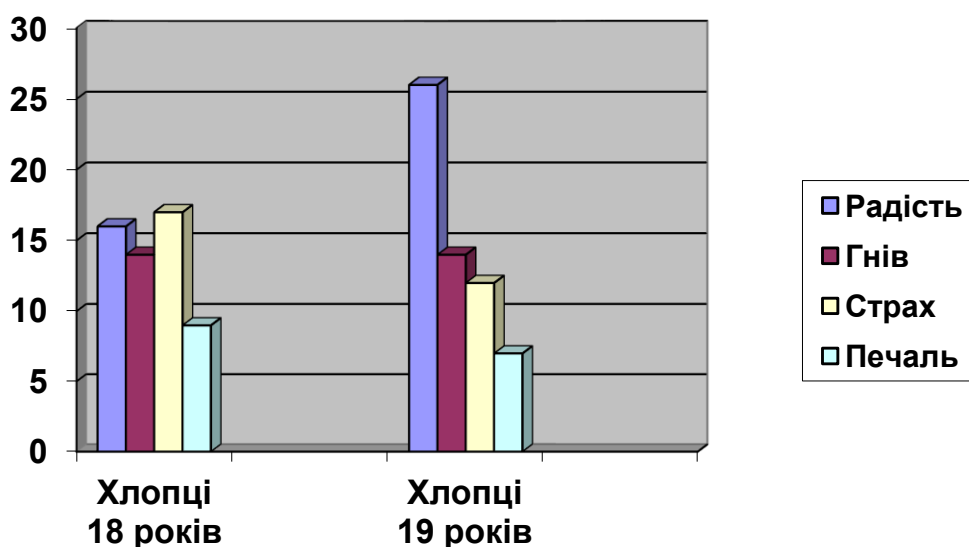

Рис.3.3.4.2 Показники емоційного переживання у осіб з нестійкою самооцінкою

3.3.5 Тест відмінностей між ідеальним і реальним Я G.M. Butler и G.V. Haigh (1954)

Для дослідження суб'єктивного сприйняття «Я - образу» та його оцінки, ступеню темпоральної узгодженості між ними та психологічного аналізу особливостей прояву самооцінки «Я - образу» представників спеціальних страт, була обрана методика суб'єктивного шкалювання. Набір саме цієї методики було зумовлено тим, що вона дозволяє більш системно підійти до вивчення сприйняття та оцінювання людиною власного «Я - образу».

Досліджуваним було запропоновано оцінити за 4-х бальною шкалою (від 0 до 3), наскільки у них виявлені ті або інші якості. Всього було запропоновано 23 шкали, утворені прикметниками, що характеризують у розмовній мові якості особистості, характеру та зовнішності. Позиції «Я - є», «Я - був» та «Я - буду» демонструють динаміку розвитку уяв про себе.

Прикметники, що описують ті чи інші якості особистості, ми розподілили на підгрупи, у яких зосереджена описувальна характеристика образів «Я - фізичне», «Я - психічне» та «Я – духовне. Описувальна характеристика образів «Я» включає також і негативне ставлення до них, тому ми їх поєднали і одержали повну картину «Я - образу».

У досліджуваній групі узагалі, яка є дзеркальною моделлю суспільства, домінує позитивна оцінка образу «Я - духовне» та «Я - психічне», найгірше оцінюється образ «Я - соціальне», що відображає невизначене соціальне становище суспільства в умовах перебудови економічної моделі.

Потреба позитивної оцінки образу «Я - духовне» виникла майже у всіх – на сьогоднішній день вони визначають зниження своєї духовності, яка блокується умовами переходу суспільства до нової економічної моделі і зміною цінностей. Неможливість аналізувати образ «Я – духовне» може супроводжуватися психічними та нервовими розладами.

Таким чином, аналізуючи певні дані щодо самооцінки образів «Я» и з'ясували, що:

- 1) у досліджуваній групі розбалансовані всі показники щодо суб'єктивного оцінювання «Я - образів», у них домінує позитивна оцінка образу «Я - духовне» та «Я – психічне», а найгірше оцінюється образ «Я - соціальне», що відбиває невизначене соціальне становище суспільства в умовах перебудови економічної моделі;
- 2) у представників соціальних старт домінує позитивне оцінювання різних образів «Я».

- 3) позитивне само оцінювання образів «Я» знижується. Демонструють збалансовану домінацію духовного та психічного «Я», але й зниження позитиву щодо свого фізичного «Я».

У часовому аспекті (минуле - теперішнє - майбутнє) усі представники прагнуть до зміни самооцінки образів «Я».

Висновки до розділу III

Аналіз проведенного емпіричного дослідження по таким методикам, як методика Дембо-Рубінштейна, двохфакторна модель визначення темпераменту за Г. Айзенком, опитувач структури темпераменту по В.М. Русалову, методика самооцінки психічних станів Г. Айзенка та шкала самооцінки дозволяє нам зробити такі висновки :

1. Проаналізувавши групи з синхронно стійкими і нестійкими конструктами по методиці Дембо – Рубінштейн ми можемо сказати, що домінують особи з нестійкою самооцінкою 70 чоловік, зі стійкою самооцінкою – 50 осіб. З нестійким рівнем домагань 69 чоловік, а зі стійким – 51 особа.

2. В дослідженні приймали участь особи, які мають темпераментні особливості з домінуючою екстарвертованістю, як для осіб зі стійкою, так і нестійкою самооцінкою.

3. Проаналізувавши данні по методиці «Самооцінки психічних станів» Г.Айзенка ми побачили, що хлопці, як зі стійкою так і з нестійкою самооцінкою менш тривожні, агресивні і схильні до фрустрації і ригідності, а ніж дівчата.

4. Аналіз результатів діагностики самооцінки свідчить про те, що в осіб із стійкою і нестійкою самооцінкою домінує середній рівень самооцінки у хлопців 19 і 18 років

5. Хлопці віком 19 років більш схильні до песимістичності та негативного емоційного стану. Так само було виявлено, що хлопці 18 років більш схильні до оптимістичного, позитивного емоційного стану.

6. У досліджуваній групі розбалансовані всі показники щодо суб'єктивного оцінювання «Я - образів», у них домінує позитивна оцінка образу «Я - духовне» та «Я – психічне», а найгірше оцінюється образ «Я - соціальне», що відбиває невизначене соціальне становище суспільства в умовах перебудови економічної моделі

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

- В роботі отримані різні поєднання самооцінки та рівня домагання за параметрами стійкості та адекватності: можливі як синхронні співположення конструктів, так і співвідношення по типу стійка самооцінка - нестабільний рівень домагань, неадекватна самооцінка - адекватний рівень домагання і т.д. Даний результат однозначно підтверджує ідею про автономність розглянутих утворень, їх незалежності один від одного, як це було показано раніше по параметру висоти.
- Дивергенція досліджуваних конструктів за характеристиками стабільності та адекватності не призводить до емоційно-мотиваційному комплексу у вигляді підвищення тривожності, агресивності, зміни реакцій на фрустрацію та міжособистісної взаємодії, який спостерігається при відповідності висотних рівнів самооцінки і домагання.
- Саме властивість нестабільності самооцінки та рівня домагання викликає грубе падіння реальною і досяжною самооцінки, зміна самооцінюючої структури з її розтягуванням на весь спектр від високих ідеалів до середньо-низькою локалізації реальних позицій; помітно знижується патерн домагань, відмічається різкий підйом рівня тривожності, фрустрованості у формі екстрапунітивне спрямування з фіксацією на самозахисті, відкриваючи агресивність, але разом з тим явна залежність від соціуму аж до конформізму в поєднанні з недовірою до соціального оточення; знижується емоційна стійкість.
- Наявні дані дозволяють припустити, що однією з можливих причин виникнення нестійкості самооцінки та рівня домагання є темпераментні властивості, оскільки при флексibility зазначених конструктів посилюється емоційність, знижується предметна та соціальна пластичність.
- У суб'єктів проміжних груп реєструється такий же вибір афективно-мотиваційних модифікацій, як і в осіб з синхронно нестійкою оцінкою себе і рівнем ціле покладання, але в більш ослабленому вигляді.

- При неадекватної самооцінки та рівня домагань виявляються невдоволення поточною ситуацією, відсутність ясних ідеалів, брак впевненості в собі, розтягується тимчасова перспектива, будучи при цьому змістовно не наповненою; домагання відхиляються в сторону непродуктивності, відмічається орієнтованість на безконфліктне інтерперсональна взаємодія заради встановлення корисних зв'язків, поєднаних з установкою на кооперацію і дружелюбність; знижується емоційна стабільність.
- В проміжних групах спостерігається картина, подібна до характерної для суб'єктів з неадекватними конструктами, проте мотиваційно-афективні зміни виражені не настільки помітно.
- На відміну від емоційно - мотиваційних особливостей при дивергенції самооцінки та рівня домагання по параметру висоти, для об'єднання яких необхідний аналіз діади конструктів, в разі нестійкості і неадекватності афективно - мотиваційний супровід фіксується при нестабільності або неадекватності хоча б одного з особистісних утворень.
- Дослідження присвячено вивченню самооцінки та рівня домагань особистості, як динамічної системи. В якості компонентів системи розглядається загальна, часткова самооцінка та рівень домагань.
- Підібрано та апробовано комплекс методів дослідження самооцінки та рівня домагань, встановлена загальні та індивідуальні особливості розвитку окремих структурних компонентів системи. Результати дослідження доповнюють уявлення про механізм функціонування самооцінки і рівня домагань, як складової системи регуляції поведінки військовослужбовців строкової служби.
- Виявлені варіанти співвідношення рівня самооцінки та рівня домагань. Знижена висота загальної самооцінки відбиває зростання самокритичності і незадоволеності собою.
- Згідно положень, що знайшли відображення в роботах Б.Г.Ананьєва, Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, С.Д.Максименко, у структурі особистості діалектично поєднуються такі якості як: стійкість і

динамічність. Поняття динамічна система характеризує особливості існування психічних процесів як кількісно так і якісну їх зміну.

- Динамічний підхід передбачає виявлення типів змін, що відбувається у особистості. Крім того, систему ми розглядаємо не тільки збоку її внутрішньої структури, а й з точки зору її ролі у більш широкому системному утворенні.
- В роботах вітчизняних дослідників зазначається, що самооцінка є соціальним за своєю природою феноменом, який функціонує як компонент самосвідомості і найважливіше утворення особистості.
- Самооцінка являє собою форму відображення людиною самою себе як особливого об'єкта пізнання і залежить від прийнятих людиною цінностей, її особистісної сутності, мірою орієнтації на суспільно вироблені вимоги до поведінки особистості.
- У математичних моделях рівня домагань центральне місце належить положенню про ціле покладання.